Jər jyziniꞑ əmgəkciliri, birlikiꞑlar!

2-UJƢUR TIL-IMLA KƏNPIRINSIJSINIꞐ TOXTAMLIRI

13—18/V 30 j.

(QAZAƢISTAN MAARIP KƏMISARIJATI, ILMI KENIŞINIꞐ TAPŞURŞI BOJICA JEZILDI).

Резолюции и материалы 2 всеуйгурской научно-орфографической конференции, созванной Ц К Н Т А 13—18 мая 1930 г. в городе Алма-Ата

По заказу В. Ц. К. Н. Т. А.

QAZAƢISTAN BASMISI

1 9 3 2

ƏSKƏRTIŞ:

Qoluꞑlardiki „ikkinçi til—imla keꞑəşmisiniꞑ matirijalliri“ niꞑ ɵz vaxtidin ʙir munca kecikip ciqişiqa siʙəp, ʙirinçidin: Qazaqistan ʙasmisida ujqurca tɵrt həripniꞑ joqliqi ʙolsa, ikkinçidin: ʙir munca texniciski jaqlar siʙəp ʙoldi.

Şuniꞑ ʙilən ʙillə keꞑəşmə aldida jezilqan „Turumtaj“ joldaşniꞑ maqalisi tepilmiqaşqa kirtilnidi. Kitapni oqcilardiꞑ məzur keciriş-lirini sorajmiz.

Kənpirinsijə ecilqanda.

30 nçi jil majniꞑ 13 də Almutidiki az millətlər quluʙida ikkinçi ujqur til—imla kənpirinsijsi eçildi. Kənpirinsijni Qazaqistan maarip kəmisarliqi namidin joldaş Əjjuʙi ecip, maꞑdaq dedi:

Avalqi patşa zamaniꞑda rusijədə 60 ləp millətlər ʙolsa, şularnin ecidə pəqət uluq rus tili hɵkym syrər edi. Başqa millətlərniꞑ tili „caꞑ“ astida qalqan edi. Keꞑəşlər hɵkymiti vaxtida kamunislar partijsiniꞑ jol ʙaşciliqi ʙilən u, „caꞑ“ astida qalqan millətlərniꞑ imlasi, ədəʙi tili işlənməktə; şu çymlidin ɵktəʙir inqilaʙiqicə hər qandaq jazma ədəʙijatqa egə ʙolmiqan ujqur əmgəkciliri, hazirqi vaxta ikkinçi kənpirijsini ɵtkəzgini turidu.

Bu, kənpirinsijə tyryk tilliri alimliriniꞑ qatnişi ʙilən ɵtməkci. Bu, kənpirinsijniꞑ, jaxşi netiçilərni ʙerişigə delil. Kənpirinsijdə 28 nçi jili Səmərqəndə ʙolqan kənpirinsiniꞑ toxtamliriniꞑ, nə qatarliq işkə aşurulqanliqi toqrüluq sɵzlynyp, jeni quruluştin tuqqaꞑ jeni vezipilərgə ɵz toxtamlirida kənrək orun ʙərmək. Bu kənpirinsijə, Səmərgəndə ʙolqan keꞑəşminiꞑ toxtamlirini təkşiripla əməs, ʙəlki mədəni quruluşimizda tuqqan jeniliqlarni puxtuluq ʙilən işlimək. Bu, kənpirinsijniꞑ jənə ʙir xususijiti, tilɔilirimizda ʙolqan talaş—tartişlarni ʙir jərgə çəmləp, ularniꞑ ʙeşini ʙir jərgə qoşmaq.

Pirzidijumqa sajlanqanlar.

Pirzidijumqa tɵvənki joldaşlar sajlandi: Çiltajup,Qulʙəşərup, Samajlovic, Coldiʙajup, Muhəmmədij, Əjjuʙi, Nuqmanup, Malup, Ismajilup, Qurʙannijazüva və kərimi.

Hɵrmətlik pirzidijumqa cavaklar ʙilən: Istaliꞑ, Kalinin, Galaşşukin, Aqam əli oqli, Ernazarup həm Axunʙaʙajup joldaşlar sajlandi.

Təʙərik sɵzlər.

Qazaqistan maarip kəmisarliqidin ciqip sɵzligən joldaş Çoldiʙajüp ɵziniꞑ təʙərikləş sɵzidə şundaq dedi:

Kynciqiş əmgəkciliri ɵktəʙir inqilaʙiqicə orus əmgəkciliri ʙilən ʙillə, ʙajlar qolida ezilip kəldi. Şuniꞑ kəjnidə, şəriq xəliqliri ɵz mədənijitini, ɵz tili ʙilən elip ʙaralmaj, ʙəlki hakim sinipniꞑ tili hakim ʙolup kəldi.

Keꞑəşlər hɵkymiti quruluşi ʙilən, kəꞑəş şərqidiki millətlər kammunislar partijisiniꞑ jolʙaşciliqi astida, ɵz mədənijitini ɵz tili ʙilən tərəqqi qilduruşqa ʙaşlidi. Şu çymlidin ujqur əmgəkciliri asta—asta ʙolsumu ɵz tilini işliməktə, amma Qazaqistandiki az millətlər arisida ketip ʙarqan işlər najiti sus. Şu qatarda ujqurlar arisida Qazaqistan maarip kəmisarijati, degəndək işləlmidi. Buniꞑ əlvəttə ʙir munca umumi səvəʙliri ʙar.

Bunundiꞑ kejin, hazirqi qurulişimizqa lajiqlaşturup, az millətlər arisidiki mədəni—maarip işlirini ətrapliq qolqa almaqcimiz. Şu çymlidin ujqur əmgəkciliriniꞑ mədəni ihtija çini ɵtyməк. Qazaqistan maarip kəmisarliqi ujqur tilciliriniꞑ pytkyl ujqur əmgəkcilirigə ʙir ədəʙi til işlişigə işinidu.

гор. Кзыл-Орда, тип. Казиздата № 1. Заказ № 399—1405. Райлито № 466. Тираж 3000

Qulвəşərup (Sajuzluq jeni tyryk ilipвə mərkəzlik kəmititidin): jeni ilipвəni pytkyl tyryk millətliri najiti jaxşi qarşi aldi. Ləjkin az milletlər arisida qilinqan işlər az вoldi. Şu az millətiərnin arisida ujqur əmgəkcilirimu вar. Bularnin arisidimu qilinqan işlər joq degidək az.

Mərkəzlik jeni ilipвə kəmititi az millətiər artisidiki işlərni typlygrək elip ketiş ycyn, najiti jaxşi əhmijət вerivatidu. Bu kənpirinsijə til məsilisinila həl qilmaj, вəlki hazirqi tyryk jeni elipвəsini qarap, uni əməlgə aşuryş ycyn işləş kerək.

Az millət əmgəkciliri вu jolda kejin qalmasqa kerək. Az millətlərgə mərkəzlik tyryk jeni elipвə kəmititi əlvəttə jardəm вeridu.

Jaşisun kammunislar partijisi!

Jaşisun ujqurnin ez ilmi kycliri вilən qilqan kənpirinsijsi!

Şonanup (Qazaqistan jeni elipвə kemititidin): til—imla məsilisi mədənijətnin вir putuqi.

Qazaqistan maarip kəmisarliqi, ujqurlarnin til—imlasini jeşiş işigə krişivatidu. Əlvəttə, til—imla məsilisini jaşməj, mədənijətini tərəqqi qilduruş mymkyn əməs; вu kənpirinsijnin ujqurlar ycyn вir ədəвi til tyzyşidə şəkşyвhi siz joq. Bu con işni netiçilik qilip ciqirişta, Qazaqistan jeni ilipвə kəmijtiti toluq işinidu.

Samajlovic (Sajuzluq akadimijə nauka): əktəвir inqilaвinin nətiçisidə silər вir munca onuşluqlarqa egə вoldundar.

mana вygyn medənijətnin вir tyrygi вolqan, til—imla məsilisini əşkini turisilər.

Bunundin kejin, ottira azijada вolqan jərdə, ujqur xəlqinin вilim, mədənijət jaqlirini kətyryştə, Kenəşlər sajuzi həm unun ilmi çajliri qoludin kəlgən jardəmgə təjjar!

Sujuzluq pən—akademijə qeşida вundin kajin ujqur xəliqlirinin mədəni şlirigə qatnişiş həm ujqurlardin pən—akademijə işcilirini jietiçtyryştə, hərqandaq jardəmgə hazirmiz. Hazirqi kənpirinsijdə, ədəвi tilni вir şəkildə jişizkə hic qandaq şikimiz joq. Bu kənpirinsijnin netiçilik вolup ciqişini tiiləjmən.

Aşurup (Təşkən ali, ottira məktəplərdə oququci ujqur oququciliridin): Səmərqəndə вolqan ilmi kenəş ujqur tilinin вir ikənligini isвatlap kətkən edi. Biraq, atalqu, imla va вaşqa məsililər toqruluq ciqarqan toxtamlarnin tolusi əməlgə aşqini joq. Bu kənpirinsijə ujqur tilinin вir ikənligini teximu cinraq isвatlap, jeni nərsilərni ez toxiamlirida kersytup əməlgə aşurisiqa işinimiz.

Xaвajup (Burət—manqul çymhurijitidin): hazirqi vaxtida pytkyl Kenəşlər Sajuzida satsijalizim quruluşi najiti capsan syr'əttə aldiqa вesivatidu.

Biznin mədənijtimizmu, egilik quruluşi вilən вir syr'əttə meniş kerək. Burət—manqul 10 əsir ujqur imlasini qoвul qilip şunun вilən əməl qilip kəldi.

Amma, hazirqi quruluşqa u ilipвənin jaraqsiz ikənligi məlym. Hazir вiz jeni tyryk ilipвəsigə kecyvatimiz. Jeni tyryk ilipвəsi, silər вilən biznin mədənijtimizni ymləştyryşkə katta amil.

Bizdin satsijalizim quruluşi şuni tələp qilidu; вu kənpirinsijnin onuşluq вoluşini tiləjmən.

Nuqmanup ("Qutuluş,, gezitinin çuvaвkər ridakturi):

Dahimiz Lenin „jeni ilipвə şəriqtə inqilap jasajdu" degən, Həqiqəttə, jeni ilipвa şəriqtə inqilap qilqanliqini iş jyzidə keryp turimiz. Til—imla məsilisidimu, jeni ilipвənin tutqan orni hisapsiz con.

Ujqur əmgəkcilirinin ədəвijatini tuqduruş, unun tarmaqlirini ciniti ş, ujqur əmgəkciliri ottira azija millətləri вilən qolqa—qol tutuşup menişi kerək. Mana, вygynki kənpirinsijə şu işlər toqruruluq asasi jollarni вəlgyləjdu dəp işinimən. Ujqur ədəвijati əktəвir inqilaвinin вalisi. Biznin ədəвijatimiz jaş. Hazirqi mətвuatlirimiz pytkyl ujqur əmgəkcilirini toluq qana ətləndyrəməjdu.

Bunindin kejin ədəвijatimizni gyllytyş ycyn harmaj işləş kerək. Birlişip işləş kəjnidila, вiz hər qandaq qijinciliqlarni jenimiz.

Təвrik tilgiramlar.

Təşkən. Θzвək dəvlət nəşrijati namidin ujqurlarnin tərixi ikkinşi kənpirinsijsini muвarəkləjmən.

Şunun вilən вillə, ujqur əmgəkciliri ycyn umumi ortaq til—imla tyzyluşini tiləjmən.

Qasimup Θmər.

Təşkən. Dəvlət rappakidiki ujqur istudenttiri 2 nçi til—imla kənpirinsijsini muвarəkləjmiz. Kənpirinsijnin aldiqa qojqan məsililərini toqri jeşip, mədənijattə kejin qalqan pytkyl ujqur əmgəkcilirigə təsir qilişiqa işən çimizni вajan qilimiz.

Rappak oququciliri.

Kənpirinsijdə qaralqan məsililər.

1. Ujqur til—imla kənpirinsijsinin əhmijti həm məxsətliri tuqruluq.

Daklatci: Tuqçanup Qj.

2. Ujqur imlasini вiriktyryş.

Daklatci: Kərimi həm Ənsari.

3. Atalqular toqruluq.

Daklatci: Muhəmmədij.

4. Ujqur iş məktəpliri toqruluq.

Daklatci: Ə. Əjjuвi.

Ujqur til—imla kənpirinsinin əhmijeti həm məxsətliri toqruluq joldaş Tuqçanupnın qilqan daklatidin.

Kenəşlər Sajuzidin вaşqa məmlikətlərdə əmgəkcilərni вajlar eziə kelipu-Tərixtə вiz sinpi qulluqla əməs, вəlki milli qulluqlarımu, вolup kəlgənligini kerimiz. Hakim miliətlər əciz millətlərni ezip kelidu. Pəqət Kenəşlər sajuzidila вular ioq. Uluq əktəвir inqilaвi pəqət sinpi qulluqnila joq qilmaj, вəlki milli tənsizliklərnimu joq qildi.

Nikalaj az millətlərnin tilini işlitiçi вu jaqta tursun, вularni joqutuşqa pytyryşkə alla qacan kirişkən. Amma Kenəşlər eli hər millətnin ez ana tili, ez mədənijitini sinpi asasta jəşti. Şunun arqisida hər вir millət ezinin sinpi mədənijitini tyzyməktə.

Biznin pytkyl işlirimiz jeni, jol jeni usul вilən ezgyryp turida. Bu ezgyryş pijadal, вurzuazijələrgə oxşaş ezgərtiş əməs, вəlki asasən satsijalizim asasida вalşivəklərcə ezgərtivatimiz.

Biz najiti ildam syr'ət вilən aldiqa вesivatimiz. Xəliq egiligimiznin pytkyl tarmaqlirini satsijalizim asasida janvaştin tyzəvatimiz. jeza egiliki kalxozlarqa ujuşup; capsan syr'ət вilən esyp, maşinilisip ketip вaridu. Mədənijətsiz egilikni janvaştin quruşqa вolmajdu. Biz egilikimiznin syreti вilən mədəni syritimizni вaqlaşturişimiz kerək. Mana вu majdanda jeni ilipвə najiti çiq xizmətlərini qilidu. Dahimiz Lenin; „jeni ilipвə şariqta inqilap iasajdu". degən. Bu sez вirinşidin, вir nəccə jyz jil вəlgə təpkən ərəp ilipвəsini joqatsa, ikkinşidin mədənijitimizni egilikimizgə lajiqlaşturuşqa katta amil.

Kejinki vaxta Kenəşlər sajuzidiki tyryk xəliqliri til—imla məsililirini jeşişkə coqum kirişivatidu. Bu jolda kep xizmətlər qilindi. Ləjkin вu jolda ujqur əmgəkciliri kejin qelivatidu. Mundaq вoluşnin əlvəttə вir munca sivəpliri вar, məsilən: ujqur ilmi kyclirinin tarqaqliqi, ilmi kyclərnin azliqi va вaşqilar.

28 nşi jili Səmərqəndə вirinşi ujqur ilmi kenəşmisi вolup, вir munca asasi jollarni вəlgyləp kətkən edi. Bygyngi kənpirinsijə, şu вirinçi kenəşmigə netiçə jasap, jeni şaraitta tuqqan jeni vizipilərni ez toxtamliriqa kirgyzyp etər, əlvəttə.

Bu kənpirinsijnin tərixi əkmijiti najiti con- Bu kənpirinsijə Şərqi tyrkistandiki ujqurlarqa mədənijət tyzmək. Bygynki til—imla kənpirinsijsi pytkyl tyryk xəliqliridin ylgə elip, ujqur til—imlasini işlişi maqul. Amma şuni etiş kerek: imla, ədəвi til tyrgəndə, вirla şivigə asas qiliş jarmajdu. Palan şivini asas qilip eliş kerək dəp toxtam qiliş mənasizliq. Əgər вiz вuni вygyn şundaq qilsaq, ətə—egyn turmuş вaşqa qilip ciqiridu. Ujqurlarnin arasida egilik, mədəni вaqliniş kycəjgənsiri, heliqi şivicəklər вir—вirisigə jeqinlişip, umumi ujqur əmgəkciliri ycyn typlyk ədəвi tilnin majdanqa kilişi davasiz. Partijə muşu jolni toqri jol, maqul jol dəp qarajdu. Həm вunun turmuşqa aşurulişiqa qəti işinidu. Kənpirinsijə muşu məsiligə diqqət qilişi kerək. Bumundin kejin kənpirinsinin ujqur əmgəkcilirinin icmi kyclirini вir jərgə toplap, kycni вir jərgə ciqirip, işkə coqum kirişiş kerək. Aldinlarda turqan con vizipilərnin вirsi muşu, jaldaşlar.

Tuqçannp joldaşnin вu sezini kənpirinsijə uzaq cavakhalqişlar вilən qarşi aldi.

Til—imla toqruluq S. Malup daklatidin.

Ujqurlar inqilapdin kejin ilipвə qoвul qildi. Biraq, ujqurlar icidə hər tyrlyk munazirilər вolup kəldi. Bu munazirilərnin вoluşi əlvəttə jaxşi Ujqur tilinin вir ikənligidə hic qandaq şyвhə вolmasqa kerək. Şundaq вolsimu, ancə-muncə şivicək ajrimiliqliri joq əməs вar. Əgər şərqi tyrkistandiki ujqurlarni elip qarisaq, ixtisadiqa jarişa, az—maz şivə ajrimiliri вar. Bu ajrimiliqlarmu, ujqur tilinin вir ikənligini ezgərtəlməjdu. Uqur turyklirinin icidə turpan şivisi вaşqilarqa qariqanda tazaraq. Bunun вilən mən, şu sivini asaв qiliə eliş kerək. dəp təklip qilmajmən. Amma ujqur tilinin sap вoluşini əskərtimən.

Ujqur tilci həm muəllimliri til—imla toqruluq hər tylyk qijinciliqlarqa qarimastin, kep işlərni qilqan. Kep luqətlərni jiqqan. Hər tyrlyk eqimlar-ma ciqqan, Məndaq işlər hər tyrlyk tyryk millətilridimu, kerynyp kelivatidu

Məsilən Ttaairstanda, til—imla tartişliri xeli вoldi. Şununqa oxşaş Ezвəistandimu oвpanla tartişlar вoldi. Mən вu toqruluq artuqcə toxtumajmən; menin daklitim Ənsnri daklatinin вir qismi.

Menincə ujqurlərnin avazlirini jeni ilipвə toluq icigə alalmajdu. Ujqurlarda „ь" avazi joq. Çunun ycyn вuni almisimu вolidu. Başqa tyryk xəliqliridə Ətqandək, вu avaz ujqurlarda joq, singarmunizimqa ərgişip „ь" avazini alsaq artuqcə вolidu.

Ujqurlarda şivicək ajrimi вar dəp əjtip ettym. Bir muncə şivicəklərdə „ɛ" istimal qilinidu. Tilcilar arisida „ɛ" ni alimiz—almamiz degən tartişlar xeli вar. Menincə вolsa, „jigitnin" orniqa „ɛigitnin" dəp eliş jaxşiraq вolsa herək. Joldaş Ənsari çanliq til asasida imla tyzəşni təklip qilidu, şundaq tyrdə alqandimu, вir muncə talaş tərəplirini əskə elip, вuni вir az ezgərtip eliş tərəpdarimən.

Trapisur Malup ujqur tilida „a" „ə" avazinin sez вaquminin axirsida „i" qoşulup kəidəndə, „e" gə erylyp ketidiqan xususijətlirini kersytyp etidu; məsilən: „ata" —atesi" amma „atisi" əməs. Joldaş ənsari—dejdu: joldaş Malup, seznin ikkinçi вoqumida „a" „ə"nin „i" gə erylyşini ejtidu. Ləjkin вu toqri əməs. Sezni capsan ejtqanda, вiz, „a" mu, „ə" mu san ekənligini вiləlməjmiz.

Məsilən: nimilirimiz gə oxçiqan sezlərni mandaq jezişni təklip qiluttim: niməlerimiz dəp jeziş punitika həm sərpi asasqa qarşi kəlməjdu. „a" „ə" вaqumlarnin axirsida „i" qoşulmisa, unun „e" gə erylidiqan xususijiti joq. Amma uni вiz „a" mu, jaki вaşqa sozqimu ocuq вajqalmajmiz. Məsilən: hazir вiz oxçimiqan, oxşumuqan dəp jazimiz. Amma вu seznin əsli, „oxşa" şundaq вolqandin kejin, qoşumcilar qoşulqanda, вizgə oxşamaqan вolup iezilişi kerək. Bunindin вaşqa prapisur Malup ujqur tilidiki вaşqa xususijətlərgə toxtap etidu.

Andin joldaş Ənsari вununqa qoşumca qilip, „k. a" da ciqqan lajihisi вojuca sezləp etti.

Kənpirinsijdə til—imla toqruluq вolqan muzakirilər. Tatarstan til alimi alparup sezi.

Uiqur tili вilən jaxşi tonuş əməsmən. Amma şundaq вolsumu, umumi qaidilər toqruluq sezliməkcimən.

Egiliknin tarqaq halda вoluşi вilən tillərmu tarqaq halda вolqan. Kejin, asta—asta egiliklərnin ymylşişi вilən, tilmu ymlyşyp kelivatidu. aldimizdiki sinipsiz cəmijəttə, pytkyl ədəm вaliliriqa umumi ortaq til qurilişida şək joq ikənligini alimlar təsdiqləjdu. Mana çununqa qarap, egilikini, til, ədəвijatini tyzyşkə kirişkən ujqur əmgəkcilirigə, toqri jol kersytyp ketişimiz kerək.

Hazir ujqurlar ancə—muncə şivə ajrimiliqliriqa qarimastin, sərpi asasta ədəвi tilni tyzyşkə kerək.

Şundaqtimu, punitikini əstin ciqarmaj, heliqidək şivə ajrimiliqliridin asta—asta həmmigə uqumluq sezlərni eliş вirləştyryş kerək. Bundin kejin joldaş Alparup, ujqur tilinisərpi asasta tyzyşni təklip qilip, ujqur tilida вolqan ajrim xususijətlərnin saqlinip qelişinin kerək ikənligi toqruluq вirmunca misallarqa toxtap etti.

Şunun вilən mandaq dedi:

Şundaq вolsumu, ujqur punitikisi ocuq вoluşi kerək. Ikkinçi sez вilən ejtqanda, ujqur tilini „sap" qilimiz dəp вuzup elişmu jarimajdu. Çununqa

oxşaş ujƣur tili ʙaşqa tyryk tilliridin ajrilip turuş kerək. Ənsari ɵzi singarmunizimƣa əgişip ketiş kerək əməs dəp etsimu, asasliq ʙir jol kɵrsytyp kətmidi. Umumən etqanda, ujƣur ədəʙi tili, ujƣur tilinin xususijəttirini kɵrsytyşi şərt. Ədəʙi tilnin astida punitika jetip, unun ystigə sərpi asas quruluşi kerək.

Kərimi (Ɵzʙəkistandin).

Mən ujƣur tilini təkşyrgəndə, Ɵzʙəkistan dəvlət ilmi təkşyrəş inistitutinin ilmi jolʙaşciliƣi ʙilən təkşyrdym. Mən ujƣur tilini təkşyrgəndə, qaşqarlik jaki taranci kɵzi ʙilən Qariƣinim joq, ʙəlki ilmi kɵz ʙilən qaridim.

Təkşyrəş jolida Qaşqar, Jərkən, qarƣaliq, Quma, Xotən, Kərja, Jenisar, məkkit, Maral—ʙeşi, aqsu, kuca, dolan (aziraq) həm ili ʙojlirini təkşyrdym.

Mana ʙu jərlərdə məhəlli şivicəklər ajrimisidin ʙaşqa, con ajrima joq, Şunin ycyn ujƣur tilini asasən ʙir dəp sanajmən. Amma şuni ejtiş kerək: Ujƣur tilida ʙolƣan məhəlli şivişəklərni ʙilməj turup, til ystidə hərqandaq hɵkym ciqirtş jaxşi əməs. Biz, məsiligə qariƣanda ilmi, aʙjiktivni qarişimiz kerək. Daklatci-joldaşlar, məsiligə suʙjiktivni qarap ɵtti. Menin vizipəm, daklatci joldaşlarnin sɵzidə kɵrylmygən ujƣur tilinin məhəlli şivcək ajrimiliqliriƣa ʙir qanca misallar kɵrsətməkcimən. Joldaş Kərimi, ʙu toƣtuluq najiti çiq misallarni kɵrsytyp, qajsi çajda qandaq qollanudiƣanliqini ejtip ɵtti.

Prapisur Malup dedi—joldaş Kərimi, umumi ujƣur dijaliktikisidə typ sɵzlərnin ʙirinçi ʙoƣumida kəlgən „a“ tavuşi, „e“ həm „i“ tavuşiƣa ɵrylidu degən sɵzigə mən qarşi. Cynki typ sɵzlərnin ʙirinçi ʙoƣumida, kəlgən „a“ tavuşi, şimalida (Turpan, Qomul həm Jli ʙojlirida) „e“ tavuşiƣa, çənupta (alti şəhərdə) „a“ tavuşi „ə“ tavuşiƣa ɵrylidu. Birinçi ʙoƣumda kəlgən „a“ tavuşinin „i„ tavuşiƣa ɵrylgən jərlrimu ʙar. Şunun ʙilən ʙillə, typ sɵznin ʙirinçi ʙoƣumida kəlgən „a“ tavuşi sɵz tyrləngən caƣdimu, „a“ tavuşi ʙaşqa tuvuşqa ɵzylməj, asasi ɵzini saqlap qalƣan jarliriinu ʙar.

Biz, ujƣur ortaq ədəʙi tilinin imlasini tyzgən caƣ da, ʙarliq.

Ujƣur tilinin dijaliktilirini jaxşi yrgynyp, ortaq ədəʙi tilimiznin imlasiƣa coqum ʙir hul quruşimiz kerək. Buninsiz ujƣur ortaq ədəʙi tili ɵstydə ʙolƣan çanaçallarnin tygyməsligi təʙii.

Biz Kenəşlər sajuzida jaçiƣan ujƣurlar, ujƣur ortaq ədəʙi tilini tyzyşta asas qilip, Sin—çan—sin da jaşiƣuci ujƣurlarnin çanliq tilini kɵz aldimizda tutuşimiz kerək.

Aşurup (Təşkəndin).

Mən şarqi Tyrkistannin pytkyl jərlirini degidək kɵrdym.

Şunun ʙilən şərqi Tyrkistanda jaşiƣan ujƣurlarnin pytkyl məhəlli şivicəkliri ʙilən tonuşluqum ʙar. Taran şivicigi ajrim ʙir til degycilər Sin—çan ujƣurlirinin şivicəklirigə ystynla qarap, ɵzlirinin məhəlli şivicəklirini asas qilip, 100 pirsən punitikini jaqliƣanƣa oxşaş ʙir sɵz, P. Malup taran şivcigi ajrim ʙir til əməs, ʙəlki ujƣur tilinin ʙir məhəlli şivicigi ikənligini isʙat qildi. Mənmu şu pikirni quvətləjmən. Bu kyngi taran şivicigini Sin—çan ujƣurlirinin ʙarliq məhəlli şivicəklirigə tənləştyrgəndə, 90 pirsən Turpan, Qumul, Korlanin şivcəklirigə jeqin.

Şunun ʙilən joldaş kɵp Aşurup sɵzlərni qilƣandin kejin, ujƣur ədəʙi tilini tyzgəndə cətlərnin təsiri joq ʙolƣan D o l a n şivicikigə tajinip işləçni təklip qilidu.

Tilcilirimiznin dəjdu—Aşurup, tolusi çanliq til, çanliq til dəp 100 pirsən punitika asasiƣa tajandi. (Ɵtkən til toƣruluq ʙolƣan muzakirilərni ejtidu).

Mundaq asas ʙilən ʙarliq ujƣur tili əməs, ʙəlki unun ʙir məhəlli şivicigi ycyn celişci ʙoluş şuʙhisiz.

„Qutuluş“ tamamən ɵzʙək tilidə ciqidu; „Kəmʙəƣəllər avazi“ ujƣur tili əməs, „taranci“ tili dəp valaxlaşlarmu ʙar. Bu kɵrynyş ilmijəttin jiraq, sazliqqa petip qanatsiz palaqliƣanni anlitidu.

Menin təşyryşym ʙojica hər ikki gezit ujƣur tilida ciqidu.

Bularnin ottursidiki ajrima jalƣuz pirinsipqa ʙaƣliq. „K. avazi“ til məsilisidə punitika asasini aldiƣa syrdi. „Qutuluş“ ʙolsa, ʙarliq ujƣurlarƣa ortaq ədəʙi til jasaş ycyn sərpi, şəkli prinsipini aldiƣa syrdi. Ujƣur kɵpciligi ycyn ortaq ədəʙi til jasaşta (марфология) prinsipini alƣa syrməj, ortaq ədeʙi til jasaş mymkyn əməs.

Joldaş Aşurup sap punitika asasida ortaq ədəʙi til jasaşnin mymkyn əməsligini isʙat qilip, Dolan şivcigini asas qilip eliş kerək dəp şununƣa tajinip dolan şiviciginin ylgylirini kɵrsytidu məsilən:

At. a t i m, a t t a n. a t l a r i m, q u l a q, q u l a ƣ i m, q u l a q t a n va ʙaşqilar.

Baş həriplərni ʙəjnəlmiləl əhmijətlirini kɵz aldida tutup, coqum eliş kerək, „ь“ tavuşini eliş kerək. Bu tavuş ujƣur çanliq tilida ʙar dəp Aşurup isʙatlarni kəltyridu. „ƣ“ hərpini ʙaşda almaj, ʙəlki kejinki ʙoƣumlarda elişni təklip qilidu. Kejinki sɵzymdə şuniejtimən—dədi Asurup, ujƣur şivicəkliri ystidə qanatsiz palaqlap jyrgən tilcilirimiz joldaş Kərimigə oxşaş kişilərdin ɵrqynyşi kerək. Məsiligə ilmi kɵz ʙilən qaraş lazim. Məlym zatlarnin şaxsi kɵzi ʙilən ɦajmun ʙolup səkrisə məsilidin ciqidiƣan netiçə caƣiqla.

Nuƣmanup (Təşkəndin).

Biz tilimizni cət təsirlərdin saqlap, ujƣur tilinin umumi xususijətlirini kɵrsytidiƣan ortaq ədəʙi til tyzməkcimiz. Daklatci joldaşlar ʙu məsilini ocuq qilip kɵrətmidi. Juqarqi məxsət arqida qelip, Jəttə su şivicigini alajli degən nəzərijəni jaqlap ciqti.

Malup „k. a.“ ƣa maqala jezip, Jəttə su şivicigi tərəpdari ʙoldi.

Joldaş Nuƣmanup Malupnin maqalisini oqup kɵrsytyp, menincə ʙu qətijat toƣri əməs dejdu.

Biz, şundaq ʙirləşkən til tyzəjli, u til pytkyl ujƣur əmgekciliriga cyşynylyk ʙolsun.

Mana şundaq qilƣandila, typlyk ʙir tilnin ulini qurƣan ʙolumiz. Mana, şu jolda menişimiz kerək. Jənə ʙir jərdə Malup mandaq dəjdu: „Qutuluş“ nin hazirqi imlasi şərqi Tyrkistanda jaşiƣan ujƣur şivicklirinin qajsiƣa ʙolsumu, lajiq əməs, Sunin ycyn „Qutuluş“ nin imlasini „k. a.“ imlasiƣa jeqinlaşturuş kerək.

Mana ʙu juqurda kɵsytylgən çymlilər tar menişliqtin ʙaşa ʙir nərsə əməs. Menincə mandaq şivə pərəslikni ʙir jaqqa qarip qojud, ujƣur əmgəkciliri ycyn ortaq ədəʙi til jasaş ycyn qattiq celiş eciş kerək. Joldaş Ənsari ʙolsa, ʙu jolda işləşkə qaʙilijətsizlikni kɵrsətti. Ənsari pəqət Jəttə su ujƣurlirini kɵz aldida tutup, ottira azija həm şərqi Turkistandiki ujƣurlarnin şivicəklirini təksyrəştə açizliq qilƣan. Əmdi Ɵzʙəistandiki ujƣurlarinin ilmi kycliri ʙilən qolƣa—qol tytuşup işlişimiz kerək.

Hər ikki daklatci, şərqi Tyrkistanda jaşiƣan ujƣurlarnin şivicəklirini jaxşi təkşyrmigən. Joldaş Nuƣmanup ujƣur çanliq tilidiki şivicək ajrimliqlirini kɵrsytyp ɵtyp, menincə dəjdu: joldaş Kərimi ʙu toƣruluq najiti ocuq kɵrsytyp ɵtti.

Həriplər məsilisidə ʙolsa, „ƶ“ ni ʙaşta almasqa kerək; „ꞩ“ ni ʙolsa eliş kerək. ʙularni eliş—almasliq toƣruluq joldaş Huƣamanup isʙatlarni kəltyridu.

Qajsiʙir joldaşlar, „Qutuluş“ nin tili, ɵzʙək tili dəp vaqrajdu, mandaq degycilər ɵzʙək tiliniŋ xususijətlirini ʙilməstin, elip— qecip jyrgənlər. Amma „Qutuluş“ niŋ xizmətciliri Өzʙəkistanda jaşiƣanliqtin, ɵzʙək tiliniŋ təsiri joq əməs. ʙununƣa qarap „Qutuluş“ tamamən „ɵzʙəkcə ciqidu“ dejiş pitni xorliqtin iʙarət.

Əmdi ʙunundin kejin ʙir imla, ʙir ədəʙi til tuƣduruşqa celişiş kerək dəp, joldaş Nuƣamanup sezini tygytidu.

Çuldan oƣli (Leningirattin).

Hər ʙir ədəʙi tilniŋ imlasi qandaq asasqa (sərpimu, səvtimu) quruluşi kerək degən sualƣa, həmmə orundin hər vaxtida ʙir tyrlyk çuvap ʙeriş mymkyn əməs. Cynki hər ʙir ədəʙi tildə ɵzigə məxsus xususijətliri ʙolidu. Ujƣur imlasi toƣruluqmu, mana şundaq.

Ujƣur ədəʙi tilidə ʙolidiƣan xususijətərni təkşyrməj turup, ujƣur imlasini yzyl—kesil jeşiş mymkyn əməs. Joldaş Çuʙanup qazaq tili ʙilən, ujƣur tilini ʙir—ʙirsigə tənləştyryp, qazaq tilida ʙolƣan xususijətlər ujƣur tilida az ikənligini, ujƣur tilida ʙar xususijətlər qazaq tilida joq ikənligini isʙatlar ʙilən kɵrsytidu. Qajsi ʙir joldaşlar singarmunizip xususijəti ujƣur tilida qirƣiz tilidikidək kyclyk dəjdu. Bu xata. Cynki singarmunizim ʙu ɵzi progrissivni əssimilətsijniŋ ʙir qismi.

Əmdi ulaqlar imlasi toƣruluq şuni ejtqum kelidu. Ənsari joldaş ulaqlarni ʙir tərtipkə selip, tyrkymlərga ajrimiƣan. Ularni topləş həm tərtipləş kerək. Ortaq xususijətkə malik ulaqlarƣa ʙir qaidə kɵrsytyş kerək. Ulaqlar toƣruluq sɵz ʙolƣanda, ularniŋ çanliq həm ɵlyk tyrlirini ajrip kɵrsytyş kerək edi. Məsilən: oxşutuş uluqi ʙolƣan „dək“ „tək“ lərni şu syrəttə singarmunizimƣa əgəştyrməj elişqa toxtam qilduq. Amma, „mandaq“, „qandaq“, „şundaq“ larda nemə qiliş kerək. „Andək“, „qandək“, „mandək“ „şuncək“ dəp jeziş mymkyn əməs.

Qoş sɵzlər toƣruluq şundaq dəttim: qoş sɵz degən, hər ikkila ajrim halda jyrytilişi mymkyn ʙolup, ulaqlar vasitisidin ʙaşqa ʙir—ʙirsi ʙilən qoşulup ʙir məna ʙeridiƣan sɵz tyrkymlirini qoş sɵz dejiş mymkyn. Saʙirçanniŋ „kelivatidu“, „qilidiƣan“ dəp kəltyrgən sɵzliri qoş sɵz əməs. Ular hazir əsigişip kətkən.

Ujƣur ədəʙi tili şuniŋ ʙilən ʙillə, ujƣur imlasi pytkyl tyryklər ycyn əməs, ujƣur əmgəkciliri ɵzliri ycyn jasilidu. Şu sivəpdin ujƣur imlasi ujƣur tiliniŋ, ɵz xususijətlirininŋ əjnigi ʙoluşi kerək.

Pytkyl ujƣur əmgəkciliri ycyn ortaq ʙir ədəʙi til tyzyş mymkyn həm lazim. Umumi ədəʙi tilgə məhəlli ʙir şivicəkni asas qiliş mymkyn əməs. Ləjkin ʙuniŋdin məhəlli şivicəklərdin pytynləj vaz kəşkənlik uxqulmusu. Ujƣur tiligə xas ʙolƣan ajrimliqlarni kɵprək saqliƣan şivicəklərni negizgə almaj ʙolmajdu; ədəʙi til nəzəri asaslarƣa va sunii şəkillərgə asaslanmajdu, Unuŋ tajinidiƣan maddi ʙir triki ʙoluşi lazim. pytkyl dunjadiki ədəʙi tillərniŋ tərixi ʙizgə muşu jolni kɵrsytidu, ujƣur ədəʙi tilimu, muşu jolda ʙerişi kerək.

Marƣulanup (Qazaqistan aqar kəmisarijatidin).

Ujƣur tili hər tyrlyk dialiktikiƣa ʙɵlynyp, altə şəhprlik qaşarlik, turpanliq; jəttə su ujƣurlirininŋ ɵzigə xuşuxsi ajrimiliqliri ʙar dəp ojliƣan edim. Pytkyl ujƣur tiliniŋ taşqi renini təkşyrsək, ʙu jərdə ancə ajrimiliq joq.

Pytkyl ujƣurlarniŋ ʙirdək ortaq ədəʙi tilliri ʙar. Biz, imla məsilisini ataləƣurni şu ortaq tilgə ʙojun sundursaq, pytkyl ujƣurlar ycyn ʙir ədəʙi tilniŋ majdanƣa kelişi sɵzsiz, ʙu ujƣur tiliniŋ tarixi ʙirligini kɵrsytidiƣan ʙirinçi asasi qanun ʙoluşi kerək. Ikkinçi, ʙykyngi matirijalizim joli ʙilən təkşyrylgən til məsilisini alsaq, məsilən: akadimik Marr nəzərijəsi ʙojica, ʙir xaliqniŋ tilidin ʙaşqa til ciqiçi mymkyn əməs. Cynki til uşşaqlanmaj, ʙəlki çoŋujup, intərnatsaolliq, kɵpcylykkə cyşynyklik tilgə ajlinişi mymkyn. Mana. muşu misalƣa qariƣanda, qaşqarliq, taranci ujƣurlirininŋ ajrim, ajrim dialiktiliri ʙolmaj, muşu ataləƣularniŋ həmmisigə cyşynərlik til elinişi kerək. Bu qanunƣa ʙygyngi turmuş qandaqla qilip ʙolsumu cyşyridu. həm şundaq ʙoluşimu kerək.

Bizdin aval muzakirigə ciqqan joldaşlar arisida hic qandaq jeqir kəlməjdiƣan aliliq ʙolmidi.

Bunuŋƣa qariƣanda, njiti xoşalmiz. Ujƣur ədəʙi tili, jeziƣi toƣruluq mən ɵz pikirimni ocuq ejtqum kelidu.

Joldaş Ənsariniŋ ujƣur tili, jeziƣi toƣruluq jazƣan tizisi asasən toƣri; ilmi jaqtin pajdiliq jeri kɵp. Biraq, Ənsari ujƣur tili həm jeziƣini kɵprək səvti (punitika) asasiƣa ʙaƣlimaqci. Menincə ujƣur tili həm jeziƣini ʙirla səvti asəsqa ʙaƣlap qaraşqa ʙolmajdu. Sivəʙi, səvti asas ʙaşta ejtqandək ʙir tiidin ikkinçi til cigirişqa mymkyn həm imla məsilisini toƣri jeşişkə ʙaşlimajdu. Bu delil səvti asasiniŋ najiti kənsirvatizim (koniliq) rəvişidə jyridiƣanliqini kɵrsytidu, Mana ʙununƣa, ujƣur ədəʙi tili, imlasini səvti asasqa qojuş mymkyn əməs. Ujƣur tiligə kɵprək səvti—sərpi asas qanun ʙoluşi kərək.

Mana şundaq ʙolƣanda, ujƣur tili qanunini toƣri jəşkən ʙolumiz. Bu toƣruluq mən, Kərimi ʙilən Aşurup joldaşlarƣa quşulimən. Siva·i pikir, sərpi asasqa tolaraq jɵnəlgən, Sərpi asas ʙilən ikki rəviştə jaki tɵrt rəviştə jezilidiƣan nərsilərni səvti asasqa qojƣanda, şəkkiz tyrlyk jezilidu; məsilən:

tan—tyn
tьn—tin
dun—dyn
dьn—din

Mandaq jeziş sərpi asasqa durus əməs. Cynki, mandaq jeziş imlani kɵpejtip, təlim—tərʙijə jeqiƣa təs ʙolidu.

Jənə ʙir misal: ujƣur tiliniŋ tərixi delilini joqutup, toƣridin—toƣri səvti jolƣa ketişi ihtimal. Mandaq nərsilər: a ƣ a n, ʙ a ƣ a n, k ə g ə n, ʙ ə g ə n. Bunundin kejin ujƣur tiliniŋ xususi ɵzgyciligini kɵrsytidiƣan „qoşliri“, „taƣliri“, „ʙəşim“, „qapiƣim“ „quluqum“ degən sɵzlər şu halida jezilişi kerək. Imla məsilisini səvti asasqa qojsaq, u tildin ʙaş—ʙaştaqliq tuqquzidu.

Buniŋdin kejin, „ƶ“ məsilisigə kelsək, joldaş Kərimi ejtqandək, pytkyl ujƣurlarƣa ortaq ʙolƣan „jil“ ni alsaq, oŋajsiz ʙolmas dəp ɵjlajmən.

Qoş sɵzlər tuƣruluq, mən Ənsarinin pikrini durus dəp ʙilimən. Jalƣuzla „ma“, „mu“ larƣa oxşaşlarni latin asasiƣa qurulƣan ujƣur jeŋi ilipʙəsi ʙilən jazƣanda, ʙɵlək, ʙɵlək jezilişi kerək. Bolsumu, sual ʙilən toxtulidiƣan „ma“, „mu“ lar ʙɵlək jezilişi haçət,

Qisqa qilip ejtqanda, ujƣur kənpirinsijsidə hic qandaq qinƣirliq ʙolmajdu. Bar kycni ʙir jərgə jiƣip, ujƣur əmgəkcilirigə ʙir ortaq ədəʙi til elinişi davasiz.

Şonan oƣli Telçan (Qazaqist. aqartiş kəmisarliƣidin).

Ujƣur ədəвi tili, imlasi вolidu, desək, u til вarliq ujƣur xəlqigə cyşynyglyk вoluşi kerək. Ununƣa jetiş ycyn, hər jezinin, hər şəhərnin şivicəkliri asas вola almajdu. Sivəвi u, ujƣurnin nurƣun puxrasiƣa cyşynyglyk вolmajdu. Ujƣur tilinin umumi xasijitigə jylynyp, imla qursaq, hər jezinin şivicəklirini saqlajmiz dəp talaşmisaq, hər вir ujƣur jancuƣidin imla ciqarmisa, ujƣurnin umumi ədəвi tilini, imlasini quruşqa вolidu. Bu jeqidin qariƣanda, tynygyn sezləp otkən Alparup, Samajlovic joldaşlarnin pikri toƣri.

Biz turmuşta tutulidiƣan imla jasiƣini jatimiz; ilimgə kerək imla jasiƣini turƣunimiz joq.

Andaq вolsa, вiz seznin mənisini ezgərtidiƣan avazlarnin jezilişini kersytişimiz kerək. Seznin mənisini ezgrtəlməjdiƣan avaznin вarliq az—maz ezgyryşlirini alimiz dəp, avarə вolmasliqimiz kerək; joldaş Kərimi ujƣur şivicəklirini təkşyrəp, kep əmgək sinərgən.

Unun ejtişi вojica, pəqət „ь" avazi hər jərdə hər tyrlyk işlitilidu. Biraq, вizgə unun вirla şəkli kerək.

Tyryk tilliri ulaƣliq tillər. Şunun ycyn, вiz aval seznin unun ulaqlirinin cagarisini ecip elişimiz kerək. Seznin qacan вillə, qacan вələk jezilişini eniqlişimiz kerək. Menincə seznin ulaq qoşumciliri вillə jezilişi kerək. Isim pe'illirinin ulaqliridin kejin kəlgən qoşumciliri вaşqa jezilişi kerək.

Unundin kejin qoş sezlərmu ucrajdu. Məsilən: qap—qara, вala—caqa, вirə—вirə mana, вular siziq (—) вilən jezilişi kerək.

Andin kejin, nəccə sezlərdin qurulup, вir mənigə egə вolup kətkən sezlər вar. Ujƣur tilida вirləşkən sezlərni tepip, unun вəlgysini ajrip, imlasini kersytişimiz kerək. Ujƣur tilida ajrim xususijət (регрессивная ассим.) вaşqa tyryk tilliri da tətyzicə (прогрессивная ассим.) kyclyk. Şu xususijətnin kejnidə, ujƣur sezlirinin çaranliq tavuşliri ezgyridy. Ujƣur tilinin muşu ajrim zor xususijitini imlada saqlişimiz kerək.

Ujƣur tilida „z" tavuşi joq. Biraq cət tillərni jeziş ycyn alimiz dəjdiƣanlarmu joq əməs. Bu toƣri əməs. Ilipвədiki həriplərni azajtmisa, kepəjtişnin haçiti joq.

Oruslarmu, вurunqi 4—5 hərpini elip taşlidi. Hic вir xəliq cət əlnin sezi ycyn ilipвəsigə artuq hərip kirgyzginini вilməjmən.

Ismajilup sezi (Almutidin).

Bizdə вəzi вir kişilər tilimizni təkşyrmigən ycyn, ikki tyrlyk şivə вar deməkci вolidu. Biz andaq degycilərgə zadi qoşulalmajmiz. Bununƣa qilidiƣan heççətlər tolivatidu.

Ujƣurlarnin ikki geziti ikki tyrlyk imlada ciqip turdi; məsilən: „вaƣdin, taƣdin" degəngə oxşaş sezlərni „вaƣdan, taƣdan". Etim, вeşim, qetim, qilip, kelip, meni, seni, вaƣliri, ejliri, ezliri, oquşliri degəngə ozşaş sezlirimizni kepcilikni təşkil qilƣan ujƣur əmgəkcilirinin çanliq tiliƣa jeqinlaşturuş kerək. „Qutuluş" вolsa, „atim, вaşim, qaşim, qəlip, kəlip, məni, səni, вaƣlari, taƣlari, ejləri, ezləri, oquşlari" dəp jezip kəldi.

Mana вəziвir kişilirimiznin ujƣurlarda ikki tyrlyk şivə вar degən sezlirimu şundaq jerlərdə edi. Biz, əlvəttə mundaq jərlirigə qoşula almajmiz. Cynki, вiznin вirləşkən ədəвi tilimiz kepcilikni təşkil qilƣan ujƣur əmgəkcilirinin çanliq tilidin neraq ketəlməjdu.

Kenəşlər elidiki qazaq, qirƣiz, ezвək, tatar, вaşqrt va şularƣa oxşaş tyryk joqsullirimu, ezlirinin ədəвi tilini hər qajsisi ezinin kepræk çanliq tiliƣa asas qilip tyzdi. Bizmu şulardin ylgə elişimiz kerək. Əmdi həriplər вolsa, Səmərqən kenişidə „ь" „f" hərpi elinmiƣan, əlvəttə вularni eliş kerək. Misal: zьƣьr, eƣьr, taƣьl qьrqьdi degəngə oxşaş sezlirimizdə „ь" avazi вar. „f" nin javrupa atalƣulirini elişta najiti əhmijətlik orunliri вar. Məsilən: kənfirinsijə, fizika, fosfur degəngə oxşaş cajlarda kelidu. Şunun ycyn вu, qalƣan ikki həripni qoşup, ujƣurlarnin kəripini 33 qiliş kerək. Şunun вilən вillə, вaş həripni qoşup eliş kerək. Cynki вiz вaşqilardin kejin qalalmajmiz. Bununƣa kəlgəndə trəçəp elişqa вolmajdu.

Atalƣular вolsa, kepcilikkə onajraq anlajdiƣan atalƣularni eliş lazim. Məsilən: kepcilik „aca" jaki "ajla„ dəjdikən; ilinin „hədə" degən sezini ciqirip taşliƣanƣa oxşaş, qəşqərnin „vaxina" degən sezlirigə kepcilik „вaldaq" dəjdikən, „вaldaqq degən atalƣularni elişqa kerək. Joldaş Ənsarinin muzakirilər вojica вərgən izahati.

Imlajimiz hazirqi ujƣur kepcilikinin çanliq tili asasiƣa həm umumi va xusuşi ajriimliqlirini əskə alƣan halda tyzylsun. Imladiki вiznin ilmi asasimiz punitika—marpologija asasi вolsun.

Til həm imlajimiz kepcilikkə qarita tyzylsun.

Andaq вolidiƣan вolsa, ujƣur tilidiki ən con, вaşqa tyryk xəliqliri şiviliridin ujƣurlarni ajrip kersytyp turƣan xususijiti: **ə-ə** nin **o, u, y, e, i** sozƣuliriƣa tegişilip ketişliri, tegişilgən halda jesilsun.

Həriplərdin „z" ni 28 nci jili Səmrqəndə вolƣan ilmi kenəşmə „j.r" orniƣa jezilsun, degən toxtamni qoвul qilƣan вolsumu, mən вu kyngicə *) xata. Cynki aval вaşlap mən вirinçi kenəşminin toxtamliri вilən tamam tonuş əməs edim.

A. Muhəmmədi joldaşnin atalƣular toƣruluq qilƣan daklatidin qisqartilip elindi.

Joldaş Muhəmmədij, mədənijət texnikinin esyşi arqisida jeni—jeni atalƣularnin məvçyd вoluşi, şunun вilən unun kepjişi toƣruluq toxtulup etti. Hazir dedi Aвdulhəj—вunundin kejin atalƣularmu kepəjmək; вununƣa məlym вir cagara qojuş kerək. Bolmisa, вiznin tilimizdə atalƣular anarxi вolup, kətta ajrimiliqlarnin pəjda вoluşi mymkyn.

Netiçidə aвdulhəj şularni təklip qildi:

1. Ez tilimizdin luƣət jasiƣanda, tilimiznin ez xususijətliri kez aldida tutulsun.
2. Jasalƣan atalƣular əmgəkci puxraƣa uqumluq вolsun.
3. Atalƣularnin qajsiвirliri ez tilimizda вolmusa, вaşqa tyryk xəliq liridin elinsun.
4. Ərəp, parsi tilliridin kirip kətkən atalƣular ez tilimiznin qaidilirigə вojun sunsun.
5. Bunundin kejin ərəp, parsi atalƣuliri elinmisun.
6. Javrupa atalƣulirinin tyvi şu вojica elinip, qoşumciliri ujƣurlaşturulsun.

Atalƣular toƣruluu aşurup sezi (Təşkəndin)

Atalƣu məsilisi ədəвi til qatarida keldynən turƣan вir məsilə. Şunun ycyn вu məsiligə əhmijət вeriş kerək. Daklatci joldaş ujƣur tilida ərəp, parsi tillirinin tzsiri вar—dedi, Bu toƣri. Ləjkin ujƣur tilida xitaj tilininmu təsiri xeli вar.

*) Пропуск целой страницы.

Joldaş Aşurup xitaj tilidin ʙizgə kirgən ʙir munca atalƣularni kɵrsytyp ɵtti.

Ərəp, parsi, xitaj, maqul tilliridin kirip yzlyşyp kətkən atalƣular şu ʙojica qalsun. Qisqisini ejtqanda, ilmi atalƣularni islam şərqinin datlaşqan ƣəziniliridin əməs, ʙəlki mədəni ƣəripnin kyndin—kyngə ɵsyp turƣan ilmi ʙajliqliridin eliş kerək.

Bu kənpirinsijgə təqdim qilidiƣan ʙir atalƣum ʙar. U ʙolsimu, „ʙuradər“ çelik‘ kə oxşaş atalƣularnin orniƣa „joldaş“ atalƣusini qollunuşqa təklip qilimən. Joldaş Aşurupnin ʙu təklipini kənpirinsijə qattiq cavaklar ʙilən qarşi aldi.

Bunundin kejin, Kərimi, Niƣmətup, Saʙirçan va ʙaşqa ʙir munca joldaş lar muzakirigə ciqip sɵzlidi.

Ikinşi til—imla kənpirinsinin toxtamliri.

I

1. Həzirqi iştimaji quruluşimizda partijə va Kenəşlər hɵkymitinin menişi, xususən ottira azijada ystynlykimiznin ɵsyp turuşi (5jilliq pilannin 4 jilda əməlgə eşiş aldida turuşi, işləp ciqiriş orunliridiki syr‘ətnin capsanliq ʙilən ʙerişi, jezilarda tutaş kalxoz quruluşi jeza xuçuluƣinin ynymlyk ʙolup, paxta majdani pilaninin işkə aşuruşi, sinpi celişnin ɵtkyrlinişi va ʙaşqilar) ycyn mədənijitimiznin ystyn ʙoluşi tələp qilinidu.

2. Partijənin səjasiti kəjnidə ʙygyngi quruluşimiz şu çymlidə, az millətlərnin xuçuluqi va mədəni aqartiş işlirinin kɵtyrylgənlikini kɵrimiz.

3. Jeni ilipʙə işlirinin aldiƣa syryşi va unin kən. Əmgəkcilirimiz arisiƣa yzlyşyp ketip ʙerişi,imlamizninmu, kən əmgəkcilirimizgə jeqin, ygymlyq ʙir jusunda quruluşini tələp qilidu.

4. Jeni ilipʙənin əmgəkcilər arisida kən orun elişi, imlamiznin əmgəkcilərgə jeqin ʙoluşini qandaq tələp qilsa, ədəʙi til tyzyştiki alƣan jollirimizninmu, məhəlligə asaslanmaj, kən ujƣur əmgəkcilirinin pytyn tili (şivicəkliri) asas tutulişini şuncilik tələp qilidu.

Şunin ycyn 1928nşi jili Səmərgəndə ʙolƣan ujƣur ʙirinçi kənpirisinin toxtamliriƣa assən 2 nçi ujƣur ilmi kənpirinsijsi tɵvəndiki toxtamƣa kelidu.

II

1. 1928 nçi jili Səmərqəndə ʙolƣan pytyn ‘ottira azija ujƣurlirinin ʙirinşi ilmi kenəşmisi pytkyl ujƣur (qaşqar, jərkən, xotən, dolan, cərçən, carqiliq, qaraqum, lop, korla, aqsu, kucar, ycturpan, ʙaji, şajar, ʙugur, qomul, pican, turpan, ili ʙoji) tilini ʙir dəp tapqan edi. Pytkyl ottira azija ujƣurlirinin almutida ʙolƣan ikkinçi ilmi kenişi ujƣur şivicəklirini təkşyrəş neticisidə, ʙirinçi ilmi kenəşminin „ujƣur tili ʙir“ degən toxtamini toƣri dəp tapidu.

2. Ujƣur ortaq ədəʙi til—imlasini tyzəştə jalƣuz ʙir məhəlli şivigə asaslanmastin, pytyn ujƣur çanliq tilinin umumi asasi, toluq xususijətliri negiz tutulidu.

3. 1926 nçi jili Bakuda ʙolƣan turkulogijə sijəzinin həm unundin kejinki ʙolup ɵtkən jeni ilipʙə mərkəzi kəmititinin tɵrtynçi pilinominin va ajrim rispuʙlikilərnin til—imla kənpinsilirinin toxtamliriƣa tajinip, punitika marpalogija uli asas tutulsun.

III

Ynlər məsilisi, tavuş ʙəlgyliri.

1. 1928—jili Səmərqəndə ʙolƣan ottira azija ujƣurliri ilmi kenişidə ujƣurlar ycyn elinƣan tɵvəndiki ilipʙə ɵzgəryşsiz qoʙul qilinsun.

a, ʙ, c, ç, d, e, ə, g, h, j, k, l, m, n, ꞑ, p, q, ƣ, r, s, ş, t, o, ɵ, u, y, v, i, x, z, ƶ (ʙarliqi 31).

Şu qatarda intirnatsanal əhmijti kɵzdə tutulup, ʙaş həriplər qoʙul qilinsun.

2. Ujƣur tilidiki sozƣular: a, ə, o, ɵ, u, y, e, i ʙarliqi 8. Qolƣanliri yzyk həriplər.

3. Ujƣur tilida „j, l, r“ tavuşliri ʙunundin kejin cyşyrməstin jezilidu məsilən: „arim, qasi, qosaq, ʙadim, ʙosa, kirgən“ əməs, ʙəlki „ajrim, qajsi, qursaq, ʙardim, ʙolsa, kəlgən“ degəndək jezilidu.

Əskərtiş: „aludur, ʙoludur“ dəgəndiki „r“ jeziƣimizda ətiʙar tutulməstin, „kɵrydu, ʙoludu„ dəp jezilsun.

4. Çanliq ujƣur tilidiki sozƣular əssimilətsisi: a) çanliq ujƣur tilida „a“ nin ʙir muncə çajlarda „ə“ gə, ʙir muncə çajlarda „e“ gə ɵrylyşi ʙar.

Jeziƣimizda „a“ nin „e“ gə ɵrylyşi etiʙar tutulsun. Məsilən: „qal—qelip, at—etim“.

Əsərtkiş: a) loʙnur, qoma, dolannin qajsi ʙir çajlirida ʙirinçi ʙoƣumdiki „a“ ɵzini saqlap qalidu. Məsilən: at—ati, sat—satip degəndək.

ʙ) Kucarda ʙirinçi ʙoƣumdiki „a“ tavuşi „i“ gə ɵrylyşi ʙar.

Çan—çinim degəndk. Ləjkin ʙular jeziƣimizda etiʙar elinmajdu:

g) „a“ nin ʙirinçi ʙoƣumdin ʙaşqa ʙoƣumlarda jenidiki „i“ nin təsiri ʙilən “i“ gə ɵrylyşi ʙar. Bu xususijət etiʙar tutulsun. Məsilən: ata—atisi, taƣliri dəgəndək.

5. Nurƣun ʙoƣumluq sɵzlərdə ʙirinçi ʙoƣumdin ʙaşqa ʙoƣumdiki „a“ tavuşi jenidiki „u“ nin təsiri ʙilən „u“ ƣa ɵrylyşi ʙar. ʙu jeziƣimizda etiʙar elinidu. məsilən; ʙulaq—ʙuluƣum, qulaq—quluƣum degəndikidək.

6. „a“ tavuşi „e, i, u,“ ƣa qandaq ɵrylsə, „ə“ tavuşi „e, i, y“ gə şundaq ɵrylidu. Bu jeziƣimizda etiʙar tutulidu; jyrək—jyrygym, ər—eri, kelmydyk, kəlmidim, kəlməs, kəlmigən, kəlmə degəndək.

7. „o, ɵ, e“ həripliri pəqət ʙirinçi ʙoƣumda jezilsun.

8. a) ujƣur tilida ʙolƣan ʙir ʙoƣumluq sɵzlərnin ajiƣida kəlgən „k, q“ tavuşliri sɵz tyrləngəndə ɵzini saxlap qalidu. Kɵk—kɵki, aq—eqi degəndək. Bu jeziƣimizda etiʙar tutulidu.

ʙ) Nurƣun ʙoƣumluq sɵzlərnin tygənçisidə kəlgən „q, k“ tavuşliri sɵz tyrləngəndə (sozuq tavuşlar ottursida) „g, ƣ, q“ ƣa ɵrylydu. Məsilən: ɵtyk—ɵtygi, qulaq—quluƣi dəgəndək. Bu jeziƣimizda etiʙar tutulidu.

c) „ƣ“ nin „q“ „g“ nin „k“gə ɵrylyşi ʙar. məsilən: tyg—tykkə, tuƣ—tuqqan pegəndək. Bu jeziƣimizda etiʙar tutulidu.

9. Ujƣur çanliq tilida sɵzlərnin tygənçisidə „ʙ“ tavuşi „p“ ʙolup, „d“ tavuşi „t“ ʙolup iştildu. Bu aƣizdikidək ʙolup jezilidu. Məsilən: ʙolup, oqup, jat (jatlar) degəndək.

10. Ujƣur tilidiki sɵzlərnin ikki sozuq tavuş ottursida „ʙ“ tavuşi jezilmajdu. Ləjkin istilişigə qarap, „p“ həm “v„ tavuşi jezilidu; məsilən: typ—tyvi, sap—sepi, va ʙaşqilar.

11. Birinçi ilmi kenəşmidə (Səmərqəndə) ləʙ ahinini jaqlap qilinƣan toxtam toƣri dəp tepilsun. Məsilən: kɵzəm, ɵtəp, ʙolap, ɵzəm əməs, ʙəlki kɵzym, ɵtyp, ʙolup, ɵzym dəp jezilsun.

12. Ujƣur tilida „q“ ʙoquminin ajiƣida sɵz ottursida „q“ nin „x“ƣa

ɵrylydiƣini ʙar. Şundaq ʙolsumu, əsil tavuş etiʙar tutulidu; məsilən: soq—soxti, aq—axti əməs, ʙəlki soqti, aqti degəndək jəzilidu.

Əslitiş: jaxşi, ʙaxşi, şox sɵzliri aŋlanƣandək jezilidu.

13. Sɵz otturisida, ʙoƣumajiƣida „c“ tavuşi „ş“ gə ajlinidu; kɵc—kɵşti, ac—aşti degəndik. Ləjkin jeziƣimizda əsli etiʙar tutulidu. Kɵcti, acti, ucti de gendək jəzilsun.

14. Ujƣurlarniŋ ʙir munca şivicəkliridə „r‘ j“ tavuşliri “z“ ƣa ɵrylidu· ləjkin ʙu jeziƣimizda ətiʙar tutulmastin, əsil tavuş etiʙar tutulsun. Məsilən: ʙir, jil, qiijn, jurt degəndək jezilsun.

15. Cəttin kirgən sozuq tavuş ʙilən tygygən ʙir munca sɵzlərni tutaş—almaş ʙilən ɵzəgrtkəndə, qajsi ʙir jərlərdə „r“ qajsi ʙir jərlərdə „j“ tavuşi qoşulup ketidu; lejkin jeziƣimizda „j“ tavuşi etiʙar tutulidu. Məsilən: „dunjarim, imlarim“ əməs, ʙəlki „dunijajim, imlajim“ dəp jezilidu.

16. Ujƣur tilida qajsi ʙir jərlərdə „v“ tavuşiniŋ „g“ gə ɵrylişi ʙar. Jeziƣimizda „v“ etiʙar tutulidu; ugal, agal, çugən əməs, ʙəlki uval, aval, çuvan dəp jezilidu.

17. Ujƣur tilida qajsi ʙir sɵzlərdə ʙir ʙoƣumda „rt, jt, rs“ kelidu; ʙu aƣizimizda ciqqandək jezilidu „girt, hajt, dərs“.

18. Typ sɵzlərni tyrləndyridi ƣana ulaqlar, typ sɵzgə qoşulup jezilidu; məsilən: ʙala, ʙalisi, ʙalimu degəndək.

19. Typ şɵzgə quşulup kelidiƣan „mu“ qoşumciliri typ sɵzgə qoşulup jezildu; məsilən; mənla, ulamu degəndək.

20. Orun padeƶ ʙəlgiliri ʙolƣan ta, tə, da, də ʙəlgiliri eƣizda ciqqancə jezlisun. Atta, işiktə, ʙalida, kişidə.

21. Bir sɵzgə jarişa əgişip kelidiƣan ʙelyklər typ sɵzdin siziq ʙilən ajrilip jezilsun; məsilən: kəjni—arqa, ʙir—ʙirigə, qaca—qomuc degəndikidək.

22. „Kevidi, kəpti, kevitti“ degənək sɵzlər“ kelip edi, qilip edi“ degəndək ajrilip jezilsun.

23. „Kelivatidu, oquvatidu, jezivatidu“ degəndək sɵzlər eƣizda ciqqandək jezilidu.

24. Sɵzlərni tyrləndyrgəndə „diƣan, tiqan, diqan“ tyrlykliriniŋ „diƣan“ qismisi jeziƣimizda etiʙar tutulidu; məsilən: „qilidiƣan, ʙoludiƣan“ degəndək jezilidu.

25. „qilətti, qilitti, qilurdi“ degəndək sɵzlərniŋ „qilur edi, ʙarur edi, kelur edi“ degəndiki etiʙar tutulidu.

26. Singarmunizim ujƣur çanliq tilida kyclyk, Ləjkin 100% əməs. Cəttin nurƣun sɵzlər singarmunizimƣa ʙojun sunmaj ketidu. Bularni singarmunizimƣa ʙoj sundurup olturuş kerək; məsilən; „kitap, qələm„ degəndək.

Ɵz tilimizdimu singarmunizimƣa ʙoj sumniƣan jərliri ʙar. Mundaq jərlər jeziƣimizda şu ʙojica elinidu; məsilən: kelidiƣan, oqujmə degəndək.

27. Aƣzimizda „işkki, işt“ dəp etilsimu, „ikki, it“ dəp jezilsun.

28. Luq, lik, liq, lyk, ulaq liriniŋ tɵtylisi elinsun. Məsilən: pulluq, qişliq, kyzlyk, kişilik.

29. „ajtti, etti, əjtti degən sɵzlərniŋ „etti“ degini jeziƣimizda etiʙar tutulsun.

30. Barili, ʙarini, ʙarajli, ʙarajluq degəndək sɵzlərniŋ „ʙarajli“ degini elinsun. (Incikisi—kylili).

31. Jəziƣimizda „oninci“ əməs, „oninçi“ elinsun.

IV.

1) Çyz‘ii məhəllə ajrimliri ʙolƣan ʙir pytyn ujƣur tili, paşa hɵkymiti səjasiti arqisida syn‘ii rəviştə „taranci, qaşqarliq“ tilliriƣa (hətta millət-ɵtigə) ajrilƣan edi. Bu əvvalni typ—tomuridin joqutuş ycyn Qazaƣistan, Ɵzʙəkistan həm Tyrykmənistan dikrit ciqarƣuci orgunliridin „taranci, qaşqarliq“ degən (milli nam ʙerilip jyrtylgən) sɵzlərni istimal qiliştin tamam ciqirilişi va u sɵzlərniŋ orniƣa „ujƣur“ sɵzi elinişi soralsun.

2) Ujƣur II nçi ilmi kənpirinsijsi toxtamlirini ottira azija ujƣurliriniŋ arisida əməlgə aşuruş ycyn Təşkəndə Qazaƣistan Ɵzʙəkistan, Qirƣizistan Ɵzʙəhistan, Qirƣizistan, ujƣurliriniŋ vekilliridin təşkil qilinƣan ujƣur ilmi kəmijsisi tyzylsyn. Bu işni əməlgə aşuruş Qazaƣistan xəliq maarip kəmisariajtiniŋ ɵz ystigə elinişi soralsun.

3) Qazaƣistan xəliq maarip kəmisarijatidin ujƣurlarniŋ Almutida ʙolƣan II nçi til—imla kənpirinsijsisiniŋ matirijallirini tezlik ʙilən ʙasturuluşi va pytkyl ujƣur məktəpligirə həm səjasi aqartiş çajliriƣa ʙikardin tarqitilşi soralsun.

4) Prapisur Maluptin ʙu II nçi ilmi kənpirinsijniŋ matirijallirini oruscíƣa orup ʙasturuşi soralsun.

5) Muşu kənpirinsijdə qoʙul qilinƣan imla ʙilən, imla luƣəti həm ʙir imla kitavi jezilip ʙasturulsun.

Terminalogij (ataloƣu) toƣrusida II nçi ujƣur ilmi kənpirinsisiniŋ toxtami.

1) Ujƣur çanliq tilidin ilmi terminalogijə tyzygəndə, şu çanliq ujƣur tiliniŋ ɵz asasi xususijətliri kɵzdə tutulsun.

2) Terminalogijidə xaliqniŋ icidə tolaraq tarqalƣan həm uxqumluq va şu mənigə lajiq sɵzlər elinsun.

3) Əgərdə termin (ataloƣu) ujƣur tilida tepilmisa, til jaqtin ujƣurlarƣa jeqin tyryklərdin elinsun.

4) Bu kəmgicə xəliq icigə kirip kətkən ərəp, parsi sɵzliri, əgərdə ɵz ana tilida şu mənini ʙeridiƣan sɵz tepilmiƣanda, ujƣur tiliniŋ gramatikisiƣa ʙojsundurup eliş mymkyn.

5) Mundin kejin ərəp, pari sɵzlirini elişni qojup, javrupa terminlirini eliş kerək.

6) Javrupa sɵzliriniŋ pəqət tomurliri qoʙul qilinip, uunŋ ulaqliri ujƣurcə ʙoluş kerək.

7) Bu kəmgicə tilimizƣa ulaqliri ʙilən krip qalƣan javrupa sɵzliri şu ʙojica elinivərsun. Ləjkin ʙu tilimizda sɵz tomuri ʙolup hisaplansun; məsilən: satsijalizim, kammunizim, tyrkalagijə.

8) Ərəp tilidin pristapkiliri ʙilən kirgən ʙir munca sɵzlər, sɵz tomuri ʙolup hisapliniş şərti ʙilən şu halica qalivəsun; məsilən; ilim, məlym, alim, muəllim, məzlym, zulum, ʙitərəp, va hakaza.

9) „Ki“ degən nəhyj ʙaqlam, „qajsiki“ degən sɵzlərdə işlitilsun.

10) „Buradər“ degən sɵzniŋ orniƣa „joldaş“ degən sɵz elinsun.

11) „Taranci“ degən sɵzniŋ orniƣa „ujƣur“ degən sɵz işlitilsun.

12) Mundin kejin ottira azija ujƣur ilmi kəmisijsi ʙekitmigən terminlər mətʙuatta işlitilmisun.

Til—imla kənpirinsijəsidə J. Əjjuʙniŋ əmgək məktəplirimiz toƣruluq qilƣan daklati ʙojicə ciqirilƣan toxtam.

Ottira azija ujƣurliriniŋ ikkinçi kənpirinsijsi ujƣur əmgək məktəpliri toƣruluq qilinƣan dəklatini tiŋlap, muşu tɵvəndiki carlərni turmuşƣa aşuruşni zərur dəp hisapalajdu:

1. Maarip idariirinin qarimiqida ʙolƣan ʙirinçi ʙaldaq məktəplərniꞑ şu kyngicə toluq hisaʙati həm ulardiki oquƣucilarniꞑ muhisaʙati joq.

Şunuꞑ ycyn kənpirinsijə capcanliq ʙilən məzgyrlərniꞑ toluq hisavini elişqa, şunuꞑ ʙilən ʙillə, oqutqucilar sastapini təkşyrəşkə həm ʙirinçi ʙaldaq məktəpləni 4 jilliq pragramma ʙilən ujuşturuşqa, zərur dəp hisaplajdu.

2. Nurƣun sanƣa egə ʙolƣan ujƣur əmgəkcilirininꞑ, məktəp jeşidin өtkənlər arisida umumi məçʙuri oquşni kirgyzyş ʙilən, ʙu jeşi өtkənlərni məktp icigə alalmajdu. Şunuꞑ ycyn jeşi өtkənlər məktiviniꞑ tarmaqlirini keꞑəjtişni zərur dəp ʙilidu.

3. Ujƣur xəlqidin xizmetcilər tyrkymi jetişsizlikini ətivarƣa elip, Qazaƣistan maarip kəmisarijati, juqarqi ʙaldaq məktəplerniꞑ tarmaqlirini keꞑəjtip, ʙolsumu, kalxoz jaşliri məktivı həm pettexnikumlarni tərəqqi qilduruşqa, şunun ʙilən qeşida təjjarliq siniplirini həm qisqa muddətlik rappaklarƣa, kalxoz jaşliri məktəplirigə, texnikumlarƣa va ali ʙilim çajliriƣa təjjarlajdiƣan kurslarni ecişqa lazim dəp tapidu.

4. Ujƣur xəlqinin arisida jeni ilipʙəniꞑ tarilişi najiti sus; savatsiziiqni joqutuş, işliri najiti nacar; qiraətxana, qizil cajxana, kulup və ʙaşqa səjasi aqartiş çajliriniꞑ sani ʙar, sapasi joq; dingə qarşi tərqiʙat, intirnatsanalliq tərʙijə, xotun—qizlrni azat qilişqa oxşaş işlər ujƣur əmgəkcilirininꞑ arisiƣa tarilişi ʙu jaqta tursun, texi ujƣur məktəplirigimu kirmigən.

Ujƣur jezilirida keꞑəş quruluşiƣa toralƣu ʙolup turƣan, əski turmuşniꞑ hər tyrlyk qaldiq liri texi xelila məkkəm ornaşqan.

Şunuꞑ ycyn kənpirinsijə maarip kəmisarijatiniꞑ diqqitini çalip qilip, ujƣurlarnin arisida səjasi aqatiş işini kyşləndyryşkə, qismən aldimizdiki mədəni keziş majdanini kyclənqyryşkə həm cyşynyklyk umumi egilik, jutarciliq tarmaqlirini icigə alƣan kalxoz ədəʙijatlirini ciqirip turuşni kerek dəp ʙilidu.

5. Ujƣur xəlqiniꞑ egilik; jutarciliq—səjasi өsyşi, milli əmgək məktəplirininꞑ toluq qurulişini həm asta, asta juqarqi ʙaldaq məktəplirininꞑ milliləştyryşini tələp qilidu.

Şuniꞑ ycyn aqartiş kəmisari hazirdin işkə krişip, ujƣnr tilida jeꞑi ilipʙə ʙilən jeziləƣan oquş quralliri, ysul—təlim əsvəʙliri ʙilən məktəplirini qamdaşni şunuꞑ ʙilən təꞑ, ujƣur məktəpliridə rus tili həm ədəʙijatini məçʙuri savaq qilip kirgyzyşkə, ujƣur məktəplirininꞑ juqarqi ʙaldaqliriƣa xitaj tilini alajtən savaq qilip kiryzyşni lajiq dəp tapidu.

Ujƣur tilida oquş kitaplirini ciqiriş işini Qazaƣistan maarip kəmisarliƣi, Өzʙəkistan həm Qirƣizistan maarip kəmisarliqliri ʙilən kelişip ciqirilişi lazim.

6. Ujƣur məktəplirininꞑ halini jətkidək juquri kөtyryş məxsiti ʙilən ʙirinçi nөvəttə, ʙirinçi ʙaldaq məktəplərgə oqutqucilar tyrkymini təjjarlaş kerək; ʙunun ycyn qilinidiƣan işlərniꞑ əꞑ zərurliri:

a) Ujƣur ped—texnikymini keꞑəjtiş həm məkkəmləş kerək.

ʙ) Birinçi ʙaldaq məktəplərgə oqutqucilar təjjarlaş ycyn ped—texnikumniꞑ qeşida 2 jilliq oqutqucilar təjjarlaş kyrsi ecilsun.

g) Qazaƣistan həm Qazaƣistandin taşqiri ali pidagugijə ʙilim çajliriƣa ujƣurlar ycyn tegişlik orunlar ʙerilsun.

c). Ujƣur oqutquciliri ƣajiptin oqup təjjarliniş kyrsliriƣa pytynləj tartilsun.

d) Ujƣur oqutqucilirini jaz məzgilidə təkrari kurslar arqiliq təjjarlaş işini kəꞑ rəviştə təçirʙə qilip kөryp həm şundaq Өzʙəkistən, Qirƣizistnada ecilƣan kurslarƣa evətiliptursun.

7. Məktəp ʙinaliriƣa najiti diqqət qilinip, ʙunundin kejin selinidiƣan məktəp ʙinalirini texniciskii kyclər ʙilən qamdap, plansiz işlərgə jol qojulmisun. məktəp ʙinalirini jasitiş ycyn ʙudçit xraçitidin həm өz ara seliqtin pajdilansun.

8. Muşu kyngicə ujƣur xalqi arisida ʙalilarniꞑ məktəpkicə tərʙijə işliri keꞑəjmigən. Şunuꞑ ycyn kənpirinsijə ujƣur xəlqiniꞑ icidə ʙu işni keꞑəjtişkə hem ujƣur əmgəkci xotun—qizlirini kurslar arqiliq tərʙijəcilər təjjarlaşni zərur dəp hisaplajdu.

9. Xotun—qzlir maaripiƣa ʙolsumu, ujƣorlarnin konar turmuş şarajtliri toralƣu ʙolidu.

Şuniꞑ ycyn kənpirinsijə məktəp jeşidin өtkən ujƣur qiziliƣa vaqitliqə məxsus məktəplər ecişni pajdiliq dəp ʙilip, maarip kəmisarijatiniꞑ jadiƣa salidu.

10. məktəplərdə əmgək usulini təçriʙilik halda, degilik rəviştə əməlga qojup, toƣridin—toƣri inispikturlar, usylcilar həm şunuꞑƣa oxşaş usulcilarniꞑ qatnişi ʙilən ʙolƣan oqutqucilar keꞑəşmirininꞑ və əmgək məktəplirininꞑ pytkyl işlərdə pikrini ʙirləştyryş ycyn həm hisap manƣuzuş va ajrim oqutqucilarniꞑ ʙir—ʙirisi ʙilən təçriʙilirini almaşturuş ycyn oqutqucilar ystidə yzliksiz jolʙaşciliq qilip turuş kerək.

Juqarqilarni kөz aldida tutup Өʙəkistan, Qirƣizistan ʙilən ʙirliktə ujƣur tilida ilmi, ədəʙi və oqutqucilar ƶurnalini cigirilişini həçət dəp tapidu.

Qoşumca.

Prapisur Malup maƣalisi.

Seriq ujƣurlar.

Hazirqi caƣda Gansu өlkysiniꞑ şuçu, Gançu şəhərlirininꞑ çənuʙi ətrapida kickinə tyryk qəʙilisi jaşajdu. U qəʙilə өz—өzini seriq ujƣur (Sariƣ ujƣur) dəp atajdu.

Seriq ujƣurlar ʙurunqi vaxta najiti kyclyk, mədənijətlik, jerimi kecmən, jerimi olturuşluq məmlikət ʙolƣan. Najiti zor, kөp şəhərliri ʙolƣan.

Bu məmlikətniꞑ əꞑ kөpi, hazirqi Turpan həm Manƣolijədə ʙolƣan. Şunindin kejin, asta—asta ʙular hazirqi Şərqi tyrkistanƣa—Gansuƣa taralƣan.

Çahangirlar soquşi aldida javropa həm japon alimliri kona ujƣurlarniꞑ turmuş—əhvallirini təkşyrəş ycyn ʙir nəccə qetim ekispiditsijəgə ʙarƣan.

Bu təkşyrəşlərdə, kөp matirijallarni tapqan; ularniꞑ arisida ujƣurca kitap, dini syrətlər, tamƣa caplanƣan xətlər, kona ujƣur xətlirininꞑ, kəliqlirinin syrətliri tepilƣan. Hazirqi caƣda ular londun, Berlin, leningrat muzejiliridə saqlanmaqta.

Seriq ujƣurlarniꞑ sani 5 mingə jeqin. Bular hazir tyryk tilliridə sөzlişidu; amma ularniꞑ tili şərqi tyrkistanda jaşiƣan ujƣujlarniꞑ tili ʙilən

ajrimisi najiti kəp. Ular putni (ajaq)—azaq, uxlani—uzuqaq, iegərni—izək dəjdu.

Bunundin ʙaşqa ularnin̡ saniqi hazirqi tyryk xəliqliridin ʙaşqa (kona şəkildə saqlanqan); məsilən: on ʙirni ular—„ʙir jigirma“; on ikkini—„işki jigirma“; jigirmə ʙirni—„pritus“, əməi ottuz ularcə—„yc on“; 20 ni—„işke on“; 50 ni—„pisun“ həm şununqa oxşaş jənə ular mən kəldim degənni—mən kəlti, sən kəlti həm ʙaşqilarqa oxşaş.

Seriq ujqurlar ikkigə ʙəlynidu; ʙirinçisi toqliq, ikkinçisi cəllyk. Bular uruq—uruqqimu ʙəlynidu; məsilən: qon̡rap, qizqiz həm ʙaşqa uruqlarmu ʙar.

Seriq ujqurlar pəqət malciliq ʙilən məşqul ʙolup, dixanciliq qilmajdu. Cəllyk ujqurlarqa qariqanda, toqliq ujqurlar ʙajraq ʙolidu. Toqliq jərnin̡ jaxşisiqa turup, ularnin̡ mallirimu (at, qoj, əkyz, əşkə) iaxşi ʙolidu. Cəllyk ujqurlar tolusi kəmʙəqəl ʙolup, tolaraq xitaj ʙajlirinin̡ mallirini ʙeqip jaşajdu.

Bular ʙuddi diniqa iʙadət qilip, 10 jeqin iʙadət xaniliri ʙar. Həm kona tyryk dinliridin şaman dininin̡ qaldiqi ʙar. Bular ʙaxşini. əlci dəjdikən; seriq ujqurlar həmmisi denidək savatsiz ʙolup, xitajcə, tiʙətcə ʙilgən 2—3 kişisi ʙar.

Seriq ujqurlar man̡qulqa oxşiqan kijimlərni kijidu. Xotunliri ʙolsa, kəkrykigə marçandin, kymyştin, mistin izmə qadajdu. Ərkəkliri ʙolsa, Caclirini xitajcə əstyryp arqisiqa taşlajdu.

Cəllyk ujqurlar gəmidə jaşap, toqliq ujqurlarnin̡ cidirdin əjliri ʙar (qazaq əjlirigə oxşimajdu). Juqurda kəzsytilgən sandin ʙaşqa, seriq ujqurlar ʙolup, ʙularnin̡ ʙir qismi xitajlaşqan; ikkinçi qismi man̡qullaşqan.

Seriq ujqurlarnin̡ iqtisadi əhvallirinin̡ jaman ʙoluşi kəjnidə, ətmiştiki əzlirinin̡ con̡ mədənijətlik məmlikət ʙolqanlirini jadidin ciqirip, hazir u toqruluq hic ʙir nərsə ʙilməjdu. Həm xəliq aqzida hic qandaq hikajilərmu joq.

Almuta 2—əpril.

T. Qutluq maqalisi.

Udul jol.

Almutida ʙolidiqan ujqur ilmi kənpirinsijsinin̡ tərixi həm əməli orni con̡. Bu kənpirinsijdə qarilidiqan ujqur jeziqinin̡ imlasi, tilinin̡ luqət—atalqu məsililiri jèn̡i, con̡ həm eqir məsililər, Bu məsilinin̡ toqri həl ʙoluşi ujqur əmgəkcilirinin̡ mədəni—səjasi əsyşi jolida con̡ orun tutidu. Kənpirinsijgə kəlgən tilcilər, mədəni kyclər ʙu məsililərni asasən toqri həl etər dəp işinimiz.

Kənpirinsijdə qarilidiqan məsililərni əməli təkşytəşni əz əhiigə tapşurup, ʙiz pəqət kənpirinsijnin̡ typki joli toqrusida umumi pikirlirimizni jazmaqci ʙolumiz.

* * *

Typ məsilə: „ujqurlar ycyn ʙirləşkən ədəʙi til quruluşi mymkynmu, mymkyn əməsmu?“ degən sualqa çavap ʙeriştə. Muşu sualqa ocuq, toqri çuvap tapmaj turup, ʙaşqa məsililərni toqri jəşmək, ujqur ədəʙijatinin̡ əsyş jollirini əməli ʙəlgylimək, Hədidin artuq qijin.

Ujqur ədəʙijati, mətʙuatinin əsyş jolini tosuqan uşşaq cataqlardin qurulqan zənçirnin̡ jeşilidiqan təngisi muşu məsilə. Bu ujqur jaş ədəʙijatinin̡ negizgi məsilisi.

Ujqur ʙirləşkən ədəʙi tili—mana udul, kən̡ həm on̡aj jol ʙirləşkən ədəʙi tilnin̡ jaqlimasliq jaki ʙirləşkən ədəʙi tilgə qarşiliq muşu kən̡, udul joldiki kəpryktin ətməj, ʙu joldin ciqip, xətərlik kəşkindin ətimən dəp avarə ʙoluş ʙilən tən̡. Bəxtimizgə ləjiq mandaq „ʙotur“ kəşkincilər kyndin—kyn kemiməktə. Pralitarijat hakimijiti şaraitidə əskən ujqur juttarciliqinin̡ oзculuq həm „qurqu soluxəjliq“ lardin qutulup, markisizim, Leninizim ʙilən jyrytilgən kən sinpijət joliqa kirişidə şək joq.

Birləşkən ədəʙi til ycyn kyrəş—sinpi kyrəş.

Cynki, kammunis partijisi işci məhkym millətərni (ujqurstan ipadə) azatliqqa jətkyzimən dəjdu. Cynki, həqiqi azatliqqa jetiş mədənijətnin̡ sirtida jəni mədənijətkə egə ʙolmaj turup mymkyn əməs. Bir millət til quraliqa egə ʙolmaj turup, mədənijətkə jetəlməjdu.

Cynki ʙirləşkən ujqur ədəʙi tiligə qarşiliq aşu til quralini parcilaş, mədəni əsyş jolini qijinlaşturuş degən səz.

Kənpirinsijədə qarilidiqan məsililər quruqla ilmi məsilə ʙolmaj, şunun̡ ʙilən ʙillə, sinpi məsilə dəp saniliş kerək. Jlmi—pəni jolnni sinpijət mənpiitigə ʙojsundurmaq kerək.

Ujqur əmgəkciliridin ciqqan ilmi kyclərni va ularnin̡ jollirini ʙirləştyryş, op—acuq turqan sinpi jol. demək. kişi ʙeşiqa ʙir ədəʙi til quruş əməs, ʙəlki umum ʙir ədəʙi til jolini izləş va şu ʙir ədəʙi til ycyn kyrəş, eniq sinpi mənpiət joli ikənligi şəksiz.

Taranci—qaşqarliq ʙir millətmu? Bu sualni janvaştin 1930 nçi jili qojuş kylkə, Qaşqarliq tarancilar arisidiki ʙəzi ʙir luqət ajrimiliqljirini dəsmijət qilip, ʙular ikki tyrlyk millət dəp dava qiliş enindinmu artuq kylkə. Əmdi ʙir millətnin ʙir tilidiki təʙii ʙolqan məhəlli pəriqlirigə ʙeqip, nəccə tyrlyk „ədəʙi til“ lərni qurumən dəp məjdisigə soqup kerənləş ocuqla məsxirilik. Əgər ʙiz orus, əzʙək, qazaq tillirinin icidiki məhəlli pəriqlərni təkşyrəp, ularnin hər qajsida ʙirləşkən ədəʙi tili ʙarliqini kəz aldimizqa kətyrsək, ʙajiqi məsxirilik jəp—jalanqaşlinidu.

Bu „məşxirivaz“ liqtin qutuluş kerək joldaşlar!

„Taranci—qaşqarliq ʙaşqa millət„ degən səz ilmi jol ʙilən təkşyrəş nətiçisidə ciqqan səz əməs. Bu, ujqurlarqa məxsus ʙolqan tərixi şarajtlardin tuqulqan (ocuqraq etqanda. mədənijətsizliktin kelip ciqqan). Andin tərəppazliq, şəxsijətciliktin, joisizliqtin, ilmi, sinpi jolqa zitliqtin kelip ciqqan səz.

Butalaş qancə ʙaldurraq joqalsa, ʙiz şunca ilgirirək atlajmiz.

Ədəʙi til qajsi şivicəkkə asaslinidu? Şu kəmgicə ʙu toqridiki talaşlar typlyk ʙir nətiçə ʙərmidi. Həm haziranlik typlyk ʙir nəticə ʙeridu, dəp etiş qijin. Menincə. məsilinin mandaq qojulişimu. asasən toqri əməs, cynki, ʙir tildiki şivicəklərdin ʙirni elip „muşu ədəʙi til ʙolsun“, Dəp dikrit joli ʙilən çakalaş ilmi jolqa siqmajdu; cək taşlap ojniqandək ʙolidu. Cynki, ʙizdə toluq ujqur tili ʙir cəttə tursun, ajrim ʙir şivicəkmu, ilmi jaqtin təkşyrylyp jətkini joq. Mən „ʙizdə til, ədʙijat məsililliri“ („k. a.“ 27 j.) Həm „joqsul məpkyrisini qajmuq turuşqa qarşi“ („k. a. 28-j.“) degən maqalilirimda ʙu toqrudiki pikirlirimni jazqan edim. Bu pikirlər təvənki sozlernin̡ icidə:

„Biznin ədəʙijat va mətʙuatimiz ujƣurstanƣa jeqinlişalmajdi; unin xəzinəliridin pajdilinalmidi...“ „mundin kejinki vəzipimiz şu xəzinilərgə jeqinlaşmaq; pajdilanmaq. Va şu jol ʙilən til, ədəijatimizni ʙajitmaq“.

„Pərƣanə, Jəttə su, Qaşqar, Ƣulça, Turpan qatarliq jərlərdə jatqan xəliq ədəʙijati və til xezinilirigə egə ʙolƣan, əmgəkcilər juttarciliqiƣa negizləngən kyclyk ujƣur ədəʙijati majdanƣa kəlgysidur“ (k. a. 27 jil 129 san).

Bu sezlərnin mənisi ədəʙi til ʙir şivicəkkə asaslansnu degən mənigə tamam zit. Şunun ʙilən ʙillə, ʙu sezlər ʙirləşkən ədəʙi til kerək degən jolni quvətləjdu.

Prapisur Malup ez maqalisida ʙu pikirlərni təkitləjdu.

„Pytkyl ujƣur əmgəkciliri ycyn ʙir ortaq ədəʙi til işləş mymkyn. Bunundin ʙaşqə jolmu joq“. (k. a. 30 jil 18 san).

Ujƣur tilini məxsus təkşyrigən prapisur Malupnin ʙu sezliridin kejin ʙirləşkən ədəʙi tilnin dyşmənliri əmdi tişliq tapar dəp işinimiz, xataliqni ʙojniƣa elip ez qoli ʙilən tyzətkəndə, etkən xataliq ycyn əjipləşkə ʙolmajdu. Pəqət xataliqni taşlap toƣri udul jolƣa kiriş kərək.

Birləşkən ədəʙi til qacan qurulidu? Kənpirinsijə ʙu sualƣa toƣri çuvap ʙərsə ilmi hyclərgə durus arnuiatsijə ʙeridu. Jəni əməli hərikət jolini toƣri ʙəlgyləp ʙeridu.

Bir kənpirinsijnin toxtamliri ʙilən ədəʙi til qurulup qalmajdu əlvəttə, ʙu kənpirinsijə pəqət ədəʙi tilƣa jetiş jolidiki con camdam.

Səmərqəndə etkən ilmi kenəşmə ədəʙi til məsilisini asasən toƣri jəşti.

Aldimizdiki kənpirinsijə ʙu kenəşminin jolini kycəjtip, etyş kerək.

Ədəʙi tilimiz rəsmilişip ʙolƣunca mundaq kep kənpirinsijə, kenəşmilərni ethyzyşkə toƣri kelidu.

Hər ʙir jeni kənpirinsijə jaki tir təkşyrəş ʙaldurqi təkşyrəşnin kamciliqlirini tepip, tyzytyp, tolturup ʙarƣusi; va muşu tərtip ʙilən məlym ʙir tərixi dəvirnin icidə ujƣur ədəʙi tili tədriçi syrəttə rəsmilişip ʙalaƣətkə jətkysidur. Bu tərixi dəvirnin məzgilini qət,ən ʙəlgyləş mymkyn əməs. Muşu dəvyrni mymkyn ʙolƣunica qisqartiş; mana. ilmi kyclərnin negizgi vazipisi.

„Bizdə til, ədʙijat məsililiri“ degən maqulida ʙiz:

„Biznin ədəʙi tilimiz oxunuş dəvrini kecyryp. tyzylyş, rəsmilişişnin ʙaşlapqi dəvrigə kirdi“.

dəp, hiliqi dəvir toƣrusida mundaq mulahizimizni jazƣan:

„Hazirqi ədəʙijatimiznin tili qacan pytkyl ujƣurustandiki kepcilikkə tekiz jeqinlaşşa, ʙirla seznin mənisini ʙərgən nəccə tyrlyk istilahlardin azat ʙolsa, oacan qətii ʙəlgyləngən məxsus qaidilərnin icigə kirsa, şu caqta ʙiz tilimiz rəsmilişip, tyzylyp ʙoldi; dəp atalajmiz. Bu jolda texi uzun zamən (ʙəlki 20—30 jil) işlimək lazim“.

Hazirqi ədəʙijatimiznin tilini („qutuluş“ həm k. avazi“ nin tilliri) idijallamaq jəni ʙalaƣətkə jətkən ədəʙi tilimiz muşu, dəp kerənlimək xətərlik jol. Hazirgi ədəʙijatimiznin tiliƣa tənqit kezi ʙilən qaraş, ʙu jolda texi murƣun işləş (20 30 jil) kerək.

Muşu qaidini əstə saqlisaq, udul jol ʙilən ketimiz. Ədəʙi til məsilisini, umumən ədəʙijatimizni „qaqti—soqti“ liqtin qutuldurimiz.

Tilcilər, jazƣucilar' Şairlar toƣrusida. Kenəşlər sajuzidiki ujƣur əmgəkcilirinin hazirqi mədəni— içtimaji halitigə jarişa, ʙir nəccə til təkşyrgycilər, jazƣucilar, şairlar jetişti.

Bularnin xizmiti con, muhim, ʙular kyndin-kyn osyp kamalətkə jetidu, əlvəttə.

Ləjkin kenylni quruqla xoş qiliş joliƣa kirməskə kerək; ʙizdə ilmi quraldin toluq qanaətləngidək pajdilinidiƣan ʙirmu kyc joq texi. Bu sezdin kamalətkə jətkən ilmi kyc təjjar ʙolƣunca qarap jetiş kerək degən məna kelip ciqmajdu, əlvətte. Mundaq pikirlər tola xətərlik.

Hazirqi ʙar kyclirimizgə iardəm ʙeriş kerək. Ularni paralitarijəjt jolidin tajƣuzmaj şular ʙilən ilgiri atlaş kerək. Ɵz ara—tənqitni kycəjtiş kerək. Trakturƣa jetişkyncə, sapanni taşlap soquƣa jepişmaq lazim.

Biznin pikrimizcə, mədəni kyclirimiznin icidə xətərlik ʙir jol ʙar: u ʙolsimu, cətlərdin, ʙir—ʙirsidin savaq eliş, ergynyş qaidisini tutmajdu; ular typlygrək kitapqa qarimajdu: az ʙilimini artturuş joliƣa uʙdan jepişmajdu; ʙəzi vaxlarda əz ʙilginini kep ʙilgəngə sanap ketidu. Mən-mənlikmu joq əməs, ʙilimcanliqnin manşp olijisiƣa egə ʙoluşnin ʙəlgysimu (tendensijə) joq əməs. „Meninlə degənim toƣri, ʙaşqilarnin xata“ dəp dava qilişqa oxşaş.

Bu adətlər, ʙiznin ədəʙijatimizƣimu, ilmi kyclirimiznin ezlirigimu con zijan kəltyridiƣan (ʙəlki ʙir munca zijan kəltyrgən) kamciliq.

Bizdə ilmi qural, Markisizim ʙilən toluq pajdilinip, ezinin ʙajtəçriʙisigə tajinip olturup, xatasiz jol sizip ʙeridiƣan ilmi kyc joq. **Biz pəqət ilmi kyclirimzni jiƣip, ʙiriktytyp, hər kimnin təçiriʙisini çəmləp, xalisliq ʙilən (об'ективно) tekşyrəp olturup, şəxsi jolƣa cyşməj ez—ara tənqitni kycəjtip olturupla ilgiri manalajmiz.**

Nazivənliqqa mundin ʙaşqa jol joq.

Kənpirinsijə ʙu məsilini əskə alsa ajansiz ʙolmas.

***

Kenəşlər səjuzi şu cyndidə ottira azija həm Qazaqistanda satsijalizim quruluşinin esyşi ʙilən, ʙu quruluşta ujƣur əmgəkcilirinin qatnişi kycijiş ʙilən, qatarlap ujƣur əmgəkcilirinin mədənijitimu esidu; mədəni kyclirimu kycyjidu.

Ujƣurustannin xususijətlirini təkşyrəp olturup, ujƣur əmgəkcilirinin həqiqi mədənijitinin negizi (pundamenti) Kenəş topriƣida selinidu.

„Mədənijətni ʙəlgyləjdiƣan nərsə həm mədənijətkə egə ʙoluşta ən con kerəklik qural tildur, ʙu til quralidin ʙaşqa mədənijətke egə ʙolmaq hic mymkyn əməs“ (məşhur prapisur Pakrovkijnin sezi).

Şunun ycyn ujƣur ilmi kyclirini ʙirləştyryş kerək. ilmi kyclərnin ʙirləşkən ədəʙi til jolida kətmən cepişi kerək. Cynki, **ʙirləşkən ədəʙi til mədənijətkə jetiş ycyn ən udul jol.**

Muşu udul jolƣa krip alƣanda ʙaşqa məsililərni jəşmək, ʙoşqa qijinciliqlardin qutulmaq tola onajlişidu.

Muşu udul jolƣa asaslap olturup imla həm atalƣu məsililirni jəşmək najiti jeniklişidu.

Ilmi kənpirinsijnin işlirigə jeniklik tiləjmiz.

Qizil—orda 2, V—30 j.

L. Ənsari.

Mundin kejin ujoqur imlasi qandaq boluş kerək.

Ədəm balilirinin bir—birliri bilən pikir elişiş tiiliri va unun qəqəz, taş, jaqac həm şundaq başqa nərsilərgə cyşkən qopal şəkilliri həmmisi içtimaji turmuş hadisiliri; kyjndiki turmuşnin neticə va təçribiliri.

Şunun ycyn kəpcilikkə kyndə kerək bolidiqan ədəbijati ycyn—til həm imla tyzyştə şu kəpciliknin çanliq tili, panitikisiqa asas qiliş metodi ystyn bolup ketip baridu. Tilnin məntiqi, sərpi jaqliriqa asas qiliş bolsa, u, kyndin—kyngə konurap, əz ornini jeni metodlarqa berip dalçivatidu.

Ujoqur imlasi, tili məsilisidə bu kyngicə bolup keli—vatqan talaş—tartişlarmu, aşu ikki metod ystidə boldi. „Məntiqi, sərpi asas" dəjdiqanlarnin gəpliridin, ularnin nemə sivəp bilndur, əjuqurnin hazirqi çanliq tilidin, hazirqi panitikisidin jirgəngənlik ununḑin qecişliq, ununḑin tinişliq puraqliri kelip ujoqur tilini joq qiliş məxsətliri sezilidu. Cynki, əgərdə biz imlamizni jyz pirsən sərpi asasta tyzygəndə, biznin ədəbijat tilimiznin ajrimisi əzbək, tatar tilliridin qil qatarliqmu niraq bolmajdu. Uni oqujdiqan oququcilardin minlar bilən sanilidiqan savatsizlirimiz həm oquş jesidiki balilirimizdin tamam jiraqlişidi. Amma şunimu etip ətyş kerəkki, imla jyz pirsən sərpi boluşi; bolsumu biz ycyn mymkyn bolmiqandək, jyz pirsən panitika asasidimu bolalmajdu. Əgərdə tamam panitika asasida imla tyzygəndə, ədəbi til tolumu pəslişip, əzi kəpcilikni əgəştyryp əməs, bəlki kəpcilikni jaki xəliqni əzi əgişip manqan bolup qalidu. Mana şunun ycyn imla asaslirini tyzygəndə 1—2—3 pirsən asasqa orun berilidu.

Əmdi səzni uzatmastin, mundin kejinki biznin imlamiznin qandaq asaslarda boluşi toqrusidiki pikirlimni etaj:

1. Ujoqur tili min jillar boji ədəbijat həm imlaqa egə bolup kelivatqan bir til. Bu tilnin əzigə ajrim ilip—bəri bar. Hazirqi çanliq ujoqur tili bolsa, 31 avaz bəlgilirigə egə bolup, bularnin 8—i sozuq, qalqanliri yzyk həriplərdin ibarət.

Sozoqular munular:

a	[illegible]	[illegible]
	[illegible]	
ə	[illegible]	[illegible]
e		

Əskərtiş: ujoqurlarda „ь" hərpi qazaq, tatarlardikidək ocuq həm qattiq anlanmajdu. Şunun ycyn biz „i" ni qelin həm incikə səzlərdə jazimiz.

Yzyk həriplər:

в, c, ç, d, h, g, j, k, l, m, n, ŋ, p, q, q, r, ş, s, t, v, x, z, ƶ, (f).

Əskərtiş: cət tillərdin kirgən səzlərni jeziş ycyn mundin kejin biz ilipbərimizgə „f" həripini qoşmuqimiz kerək. Şuunŋ bilən ujoqur ilipbəri 32 bolidu.

2. Başqa tyryk tilliridə bar həriplərnin həmmisi ujoqurlarda bolsumu, qajsi bir həriplər səzləş tilimizdə, qajsi bir orunlarda cyşyp qalidu: „l, r" həripliri, misallar: oqan, boqa, kəgən, bəgən....

Amma biz „l" ni jaş ədəbijat tilimiznin başlapqi dəvirliridinla başlap səzligəndə cyşyp qalqan çajlarda, jazmida jezip kəldyk „r" ni bolsa, qajsi bir çajlarda jezip, qajsi bir çajlarda jazmaj kelivatimiz: tuqan, tudi, bə.

Mundin kejinki imlamizda bu ikki həripni sərpi asasni qoqlap həmmə çajlarda jeziş kerək

At—atlar, kişi—kişilər....

3. Ujoqur tilinin ən coŋ xususijəlirinin biri „ə, a" nin başqa həriplərgə tegişilip ketişliri:

Bala, bəlisi, ata—atisi, kət—ketiş, bər—beriş. Mundin kejinki tyzylidiqan imlamizda çanliq tili biznin bu xususijiti ən birinçi asas boluş kerək. Bu toqruluq joldaş Malup mandaq dəjdu:

„Ujoqur tilida yc boqumluq səzlərdin başlap, səznin baş həm ajaqlirida „basqu" (udarnijə) qattiq anlinip, otturdiki həriplər bəlgysizla bolup iştilidu: nemilirini, atisi, bolidu, copliduq, qorsuqum, jyrykym dəp jezilidu; menincə mandaq çajlarda „i" ni jazmaj, „e" jezip həm sərpi marpalogijə asasida „ə, a" ni teziş kerək. Amma oqujanda, eqizda səzləngəndəkla atesi, capladuq, qozsaqum, ƶyrəkim, baradu, aladu... oquş kerək: neməlereni dəjdu. Əlvəttə buni aldimizdiki imla kənpirinsijəmizdə obdan təkşirəp qaraş kerək bolidu.

4. „q, k" həripliri ili ujoqurliri şivicikidiki səzlərnin 2—3 boqumluqlirida „q, g" lərgə tegişilip ketidu. Amma bir boqumluq səzlərdə bu iş joq.

Aq—eqi, qaq—qeqi, qosaq—qosuqum, qapaq—qapiqim... Ləjkin qaşqar şiviciqidə mandaq tegişijip ketişi hic qandaq səzlərdə joq. Mana şu asaslarqa tajinip, mundin kejinki imlamizni jeqinlaşturuş məxsiti bilən „q, k" ni hic çajda „q, g" gə teqiştyrməj jeziş kerək qosaq, qosuqum' qapaq-qapiqim...

5. „ƶ" həripi. Bu ujoqur tilidiki həriplərnin biri. Səznin baş, ottur həm ajaqlirida kelidu. Buni baş, ottur, ajaq—axirda jeziş kerək. Səznin baş jeqida jazmiqanda ili ujoqurliridiki bir munca səzlərnin mənisi, ahini buzulup, səz qopallişip ketidu: ƶun, ƶumaq, ƶip, ƶinnə (baş tərəptə „ƶ" kelidiqan səzlərnin əsili va tyrliri bilən 3—4 jyzgə jetidu) va başqa səzlərni: jun, jut, jumaq, jip, jinnə dəp jezip qopallaşturup, eqirlaşturup həm səznin ahinini buzup etişnin haçiti joq.

Typ səzlərgə qoşulidiqan qoşumcilar, tyrlyklər.

6. „la" bu qoşumcə ujoqur tilida ikki çajda kelidu.

a) vaqitin bildyryp.

в) jalquzliqni bildyryp

Məsilən: menin əjgə krişim bilənla, Toxtaxun ciqip kətti: tynygyn jiqilişqa muəllimlərdin baratla kəldi.

Bu qoşumcini imlada typ səzlərgə qoşup jeziş kerək.

7. „ma—mu“ ʙu qoşumcimu şundaq ikki çajda kelidu:

a) jardəmci ʙolup;

ʙ) sual alamiti ʙolup.

Məsilən: kitapni aldin ma? Caj ecip ʙoldunmu? Məktəpkə mənma ʙaraj, ularmu kelidu, imlada ʙunimu typ sezlərgə qoşup jeziş kerək.

8. „du, tu“ qoşumcisi. Qelin joqan həm incikə sezlərdə oxşaş kelidu. Həm ezi alajtən jerim—jatu mənigə egə ʙolqan ʙir sez. Singarmunizimqa tojinip „dy—ty“ jaqini ʙolmaidn. Şunun ycyn ʙu alajtən sez ʙolsumu, ʙuni typ sezlərgə qoşup həm „du, tu“ qilip jezidiqan ʙolunsun- məsilən: kelidu, alidu, qilidu, teləjdu („toləjdu“ əməs) həm ʙaşqilar. Amma „du, tu“ din kejin „r“ jezilmajdu.

9. „dn“ ʙuni ʙiz ʙu kyngicə aşu kerynişi ʙilən jezip kəlduq. Mundin kejin mandaq ʙoluşi kerək: din, tin, tun, tyn, dyn. Məsilən: məktəptin, ejdyn, uruqtun, etyktyn. Amma „dan, den, tən“ ʙolmajdu.

Əmdi „da, də“ ʙolsa, „da, ta, də, tə“ ʙolup jezilidu: orunda, ejdə, məktəptə, atta.

10. „dək, tek“ lər qelin həm incikə sezlərdə ʙirdək jezilidu: tap, tak, dak ʙolup jezilnajdu; ʙalidək, attək.

11. Ərəp, pars, xitaj həm tyryk xəliqliridin kirgən sezlərni qandaq qoʙul qilinsa, şundaq jezilidu. Amma javrupadin kirgən sezlərdə intirnatsanal ilipʙəni kez aldimizda tutumiz. Jeni javrupaliqlar qandaq jazsa, şundaq jazimiz: pionir, kometet, komsomol, kommunist, tiraktir...

Biraq ʙulardiki siqa jəni ərkek, cişilikini ʙildyridiqan xususijətlərni qoʙul qilalmiqandək, javrupa sezlirinin sərpilinişliri ujqur sərpigə ʙojsunuşliri kerək. „f“ hərpini ilipʙərimizgə qeşuşqa məçʙur qilidiqan ʙir sivəvi javrupadin kirgən sezlərni jeziştiki intirnatsanalciliq.

12. Bri—ʙirigə zit ʙolup, tən kelidiqan sezlərnin arisiqa siçaq (—) qojulup jezilsun. Jaxşi—jaman, aq—qara, ʙara—ʙara, arqa—kəjni, joq—paq, coj—paj, nan—pan.

13. 1—2 sez ʙir qoşulup, 3nçi seznin, nərsinin ismini ʙildyryp kelidiqan juqrulqan sez qoşulup jezilsun: ʙəlvaq, oquşxana, əlaqatiş, nantaxa. Jənə şununqa oxşaş 2—3 pieldin jasalqan sezlərmu, qoşulup jezilidu-kelivatidu, elivaldim, ʙilivaldim, keryvp qaldim, oxşaş sezlər.

Singarmumizim.

24. Ujqur tilida ʙu xususijət ʙar. Amma qajsi ʙir sez qoşumca va həriplirimiz ʙu xususijatkə ʙoj ʙərməjdu. Şunun ycyn ʙiz imlamizda ʙir munca ciqirip taşlaşlarni (ʙекаквıı) qilişqa məçʙur ʙolimiz; məsilən; „q,k“ həripliri singarmunizim ʙojica „q“ pəqətla qelin sezlərdə „k“ hərpi incikə sezlərdə jezilişi kerək. Əgər ʙiz u asasqa tajansaq xeli sez ʙuzulup, jatlişip ketidu; məsilən: kan, kamək, çaka, kalla, kala, qəjər, qəj, qərəl. Jənə şularqa, oxşiqan şezlərni: kələ, çəkə, kən, kəliə, qajar, qarai, qaj, kəmək, kəmə, dəp jazsaq nəqətarliq xata qilqan ʙolar eduq.

15. Ajaq jeqida „ʙ“ anlinidiqan sezlərdə, „p“ jeziş kerək: kelip, ketip, menip...

16. Apasturup—həmzə (') ni hic jərdə jazmasliq, jəni uni ilipʙədin ciqirip taşlaş kerək. Cynki ʙalilar turmaq, conlarqa ygətmək təs. Sivəʙi ʙu hic qandaq tavuş—avazqa egə əməs.

Mə'lym tə'lim, tə'sir degən sezlərni, təlim, təsiz, məlym dəpla iazsa

ʙolidu. Oziymiznin “qaca, apa, ara. ata“ Oxşaş sezlərni, „qajca, arpa, ajra arqa“ dəp jezip, çaʙduq, aşliq həm ʙaşqilardin ajrip etiş kerək.

Kalpuk avazi.

17. Ujqur tilinin jənə ʙir xususijiti muşu. Amma sezlərnin ajaqlirida ʙu xususijət joqajdu. Tutup, tutudu dəp sezlənsimu, „tuttu“ deməjdu, „tutti“ dəjdu. Ləjkin ʙizdə qiziq ʙir nərsə ʙar: typ sezdə o, e, u, y sozquliri qoşulup kəlmisimu, typ sezlərni tyrləndyrgəndə juqarqi tert həripni qoşup sezləjmiz. Məsilən: al—alduq, kəl—kəlduq, edi—edyk—eduq, kət—kəlduq, kətkyzdi, kir—kirgyzdi həm ʙaşqilar. Jənə ʙunun tətyrsi ʙolup, u mandaq: ez—ezəm; kez—kezəm, etyk—etək, xotun—xotan, oqul—oqalva ʙaşqilar. Mundin kejinki imlada ʙularni joqutuş jəni ərəpcə ʙilən jazqandək jazmasliq. Bəlki: aldiq, nəldik, edik, kətkizdi, kirgisdi, ezym, kezym, etyk, xotun, oqul, dəp jezişni asas qilişni məxsət qiliş.

18. „qan“ qelin həm incikə sezlərdə jezilidu: alidiqan, kelidiqan, „kelidikən“ ʙolup jezilmajdu. Şununqa oxşaşla „qu, qu“ qoşumciliri ʙar. Bularmu, qelin—incikə sezlərdə jezilidu. „ku“ ʙizdə joq.

19. „Ca, cə“. Bular qelin sezlərdə „ca“, Incikə sezlərdə „cə“ ʙolup jezilsun. Ujqurca, qazaqca, aqca, senincə, menincə; jənə: qica, qicə, kicə, qica ʙəlgyliri ʙolup, ʙularmu singarmunizim qaidisi astida jezilsun; ʙazarqica, ejgicə, qacanqica, ʙir ʙilqica degəndək.

20. „nin“ ʙulup jezilidiqan qoşumca mundin kejin: mun, nyn, nin ʙolup jeziisun; məsilən: atnin, otunnun, sytnyn.

21. Bizdə „ş“ anlinidu: Amma ʙiz „işt“ degən sezdin ʙaşqilarda jazmiduq. Mundin kejin „işt“ degən sezdimu „ş“ ni jazmaj, „it“ dəp jezilsun,

Muşular ʙilən imla toqruluq pikirlirimnin tygytimən; untulup qalqan, toqri kəlməjdiqən, qijin keldiqan çajliri ʙoluşi mymkyn. Til—imla məsiliri ʙilən məşqul ʙolup jyrgən joldaşlar toluxturuşlirida, kamciliq çajlirini kersytyşliridə şək joq.

P. Malup.

Ujqurlarnin ədəʙi tili.

Ujqurlarnin hazirqi vaxta ciqip turqan vaqitliq mətʙuatlirida ədəʙi til toqruluq xeli muzakirilər ʙar. Bu muzakirilər mətʙuattlila əməs, hətta xaliq iqidimu ʙar. Bu muzakirilər arisida xeli typyk məsətlərmu ʙar. Cynki kepcilik ujqurlar arisida ʙirləşkən ədəʙi til ʙolsun dəjdu. Bu iş menincə najiti uʙdan iş.

Bu iş jalquz ujqurlardila əməs, („Qutuluş“ nin 23 nçi saniqa qaralsun) aziraq tyryk xaliqliri arisida ʙirləşkən ədəʙi til tyzəşta, ujqurlarqa oxşaş məxsətliri ʙar; məsilən: qapqazda, ʙalqar, qaracaj, qumuq, siʙirdə, şurla, xaqas arisida (qojʙal, piltir, saqaj, qos) həm ʙaşqa xəliqlər.

Mən ezəm ençanda ʙir az kyn ʙoldum; kep tanuşmusammu, hər kim ʙilən sezləştim. Şununqa oxşaş Almutiqa kəlgəndin ʙeri oqutqucilar, tilcilar va ʙaşqalar ʙilən sezlişivatimən, menin pəmimcə, ujqur tilciliri, oqutquciliri, şair, ədiʙliri ujqur şivcəklirini təkşirəşkə, degilik kersytitivatqan. Ular keprək luqat həm qəjərnin şivişigi umumi ujqur əmgəkciliri ycyn ədəʙi til ʙolalajdu; mana şundaq jərlərni axturidu.

Bəzi ʙir tilcilar kona Turpan ujƣurlarniꞑ umumi ədəʙi tili ʙolsun; cynki kona Turpan tilida qazaq, tatar tillirinin təsiri joq. Həm ʙu şivicək „taranci“ şivicigigə jeqin dəjdu.

Bəzi ʙirliri kuca şivsicigi sap, şunuꞑ ycyn ujƣurlarƣa ədəʙi til ʙolsun dəjdu.

Ycinçiliri Qaşqar şivişigi umumƣa ədəʙi til ʙolsun; cynki ununda ɵzʙək tilinin təsiri ʙar, tərtinçisi, xotən—jərkənt şivicəkliri elinmisun; cynki uninda Mahmut qaşqariniꞑ əjtişicə hindinin təsiri ʙar dejişidu.

Əgər ujƣur tilcilirinin jiqqan loƣətliri kona turpan şivicigigə sapiraq kɵpirək ʙolsimu, ʙiz u, şivicəkni alalmajmiz, Cynki kona turpan, qomul, xotənə va ʙaşqa şəhərlərdə ədiʙ, şair, tilci, oqutqucilar sajuzimizda joq.

Ɵgər ʙiz kənpirinsijiidə kona turpan şisviciqi tilni sap dəp elişqa toxtam qilsaq, ətiki kynpə „qutuluş“ ʙilən „k. a“ nin xizmətciliri kona turpan şivicigini eliş ycyn, kona turpanƣa ʙerip luƣat jiƣiş kerəkmu? əlvəttə, ʙu iş mymkyn əməs.

Şunnn ʙilən ʙillə, gezit oquƣuciliri kona turpan şivisini qandaq oqup həm qandaq anlajdu dəjdu,

Qazaqistan ɵlkə partijə kəmititinin dikaʙir ejida ʙolƣan pilinomi jərlikləştyryş toƣrulaq ciqarƣan toxtamida: „taranci ʙilən qəşqarliqlar arisida turmuş til toƣruluq hic qandaq ajrimisi joq; şunuꞑ ycyn ʙularniꞑ iqtisadi turmuşini kycəjtiş kerək“ degən edi. Bu toxtamni ʙir minut əstin ciqarmaj, iƣanlatmaj əməlgə aşurişimiz kerək.

Bu toxtamni əməlgə aşuriş jolida ʙirdin—ʙir carə imla məsilisini yzyl-kesil jeşiş.

Menincə imla məsilisidə „k. a“ asasqa elinip, unuꞑ kamciliqlirini ciqirip tolduruş haçət. Əmdi, „qutuluş“ niꞑ hazirqi imlasi şərqi Tyrkistanda jaşiƣan ujƣur şivicəklirinin qajsiƣa ʙolsumu, lajiq əməs.

Şunuꞑ ycyn „qutuluş“ niꞑ imlasini „k. a.“ niꞑ imlasiƣa jeqinlaşturuş kerək.

Ɵzʙəklər imlani tolaraq jeza tiliƣ jɵlynyp, singarmunizimƣa asas qilip aldi. Şunuꞑƣa oxşaş ujƣurlarmu, jeza kɵpcilikigə qarap imla tyzəşliri kerək.

Jeza tilini asas qilip elişimizdin məxsət, ʙirinçidin ujƣur əmgəkcilirigə jeqin ʙolumiz. Bəzi ʙir kişilər, tilimizni 100 plirsən singarmunizimlaşturimiz desimu, ʙunuꞑ mymkynligi joq. Cynki, u vaxta ujƣur əmgəkciliridin jiraqlaşqan ʙolumiz.

Sajuzimizdiki ujƣurlarniꞑ həzirqi ikki şivicəklirinin ajrimisi az.

Biz imla tyzigəndə, jalƣuz sajuzdiki ujƣurlarnila kɵz aldimizƣa kəltyrməj, ʙəlki, pytkyl ujƣurustandiki ujƣurlarni kɵz aldimizƣa əpkilip tyzəjmiz.

Ujƣurlarnin ikki vaqitliq mətʙuati ikki şivicəktə davam qilmaqta; əgər imlani ʙirləştyrsək, umumi ujƣurlar ycyn ortaq ədəʙi tilniꞑ majdanƣa kelişi təʙii.

Ujƣur tili—imla keꞑəşmisi munasiʙəti ʙilən.

Keꞑəşlər sajuzinin egiligi kyndin—kyngə aldiƣa ʙasqənsiri, Mədəni—maarip işlirimizmu, şuncə ildamliq ʙilən aldiƣ ʙesip ketip ʙaridu.

Şunin ʙilən ʙillə, az millətlərniꞑ qatarida sanalƣan ujƣur əmgəkcilirimu, ɵz mədənijətini tyzyməktə.

Şarqi Kyrkistandiki ujƣur əmgəkcilini mundin ʙir nəccə jyz jil ilgiri səjasi, iqtisadi, mədəni jaqtin qandaq tɵvən dəriçidə ʙolsa, hazirmu, ʙir

qədəm aldiƣa ʙasmaq turmaq, ʙəlki ʙir nəccə qədəm kəjnigə ketip ʙarmaqta.

Əmdi şu əmgəkcilərniꞑ ʙirsi hisaplanƣan keꞑəşlər elidiki ujƣur əmgəkcilirinin mədəni, iqtisadi jaqliriƣa qarajdiƣan ʙolsaq, şərqi Tyrkistanƣa qariƣanda min dəriçidə aldiƣa ʙesip ketip ʙarƣanliqimizni kəryміz.

Mana şu sɵzlirimizniꞑ isʙati ycyn kɵp uzun sɵz qilmastin, jalƣuz pytkyl dunjada ujƣur əmgdkciliri ycyn ciqip turƣan „k. avazi“ ʙilən „qutuluş“ gezitiniꞑ ɵz ətrapiƣa 10 mindin oşuƣraq oquƣucilarni tapqanliƣi həm ujƣur tilida jeꞑi ʙirləşkən tyryk iliʙəsi ʙilən ciqqan va ciqmaqta ʙolƣan 40 cə kitaplirimiz, ʙunuꞑƣa çanliq guva ʙolsa kerək.

Əmdi ʙizniꞑ əsirlər ʙojica ɵlyk hɵkmidə turƣan til—imlalirimizmu, ɵktəʙir inqilaʙi ʙolƣandin kejin, mədənijətimiz ɵskənsiri, ɵzigə jardəmcilərni kyndin—kyngə tələp qilip jatidu. Həm şundaq oluşimu təʙii ʙir qanun edi. Şundaq tələpər qisida, 28 nçi jili Səmərqəndə ujƣurlarniꞑ ilmi kenişi ʙolƣan ʙolsa, mana əmdi uniꞑ kamciliqlirini tulturuş ycyn, ikkinçi ilmi kenəş Qazaqistanniꞑ mərkizi ʙolƣan Almutida ataqliq til alimlirinin aldida ʙolmaqta. Mundun kejin mandaq nəccə keꞑəşmilərniꞑ caqirilişi taʙii ʙir hal.

Əmdi ʙizniꞑ qolumizdiki matirijallirimizƣa qariƣanda, 23 nçi san „k. a.“ da Saʙirçan adaşniꞑ ili ujƣurliriniꞑ ajrim şivisi ʙar degidək matirijallarni tapqinimiz joq. Amma ɵzʙəklərgə oxşaş Təşkken, Namangan, Buxara, Xivə ɵzʙəkliriniꞑ şivicəklirigə oxşaş ʙizdimu qaşqar, xotən, aqsu, qaraşər, qɵmul, yrymci, ili dotəjliridə (okruk) jaşiƣan ujƣurlarda şivicəklər ʙar.

Ɵzʙək əmgəkciliri qandaq ortaq ədəʙi til tyzygən ʙolsa, ʙizgimu şundaq ʙirləşkən ədəʙi til—imla tyzyş mymkyn, mymkynla əməs, hazirqi turmuş şuni tələp qilidu. Buninƣa misal ycyn hazirqi şərqi Tyrkistandiki ujƣurlarnin ʙir-ikki maqallirini ylgə ycyn kɵrsytyp ketimən:

1) Kucarliqtin: aj ʙilən kyn doskən, colpanƣa həmra joqkən;
...... sorsam, adaşqa nika joqkən.

2) jəkənliktin: apa tapsan atqa ʙə, saman jisun kalila; tapqinimni ɵzən jə, işləp jisnn ʙalila.

3) Qaşqardin: ʙəməsnin eşi pişmaş, ɵzi qazan ʙeşidin cyşməs.

Bunundin ʙaşqa 250 din oşuƣraq ili ujƣurliriniꞑ xaliq ədəʙijatidin kɵcyryp jazƣan maqəlilirinini qaşqarliq, kucarliq, jəkənlik, aqsuluq ujƣurlarniꞑ aldida oqup ʙərdim; hic qajsisi, ʙir ujƣur ʙizdə mandaq sɵzlər joq degini joq.

Mana mandaq həççətlər şuni kɵrsytyp turidiki, ʙizniꞑ arimizda ajrimsin joq ʙerniꞑ az ikənligini.

Səmərqanda ʙolƣan ujƣurlarniꞑ ilmi kenişi „ь“ ʙilən „f“ ni ʙizdə joq dəp almaj qalƣan. Əmdi ʙiz punitikamizni uʙdan təkşyrgəndə ʙu hərip ləriniꞑ ʙarliƣi məlym ʙoldi, məsilən: ɵƣьr, zьƣьr, taƣьl, taƣliri. Baƣlьri etqanda, „ь“ tavuşi ocuq anlinidu.

Şuninƣa oxşaş „f“ tavuşi həm „yfe, syfe“ degəngə oxşaş sɵzlirimizdə ʙarliƣi ʙilinidu. həm „p“ hərpigə qaraƣanda hərpini etqanda kalpyklirimiz ʙir az ʙoşraq tegip etilidu. Mundin ʙaşqa ʙəjnəlmiləl ataƣularni ɵzgərtməstin almaqci ʙolup jatimiz. Mana mandaq çajlarda „f“ hərpi kerək: fizik, fosfur degəngə oxşaş sɵzlərdə jezilidu.

Baş hərip məsilisi ʙolsa, ʙizdin ʙaşqa tyryk əmgəkciliri elip turƣanda ʙiz almajmiz dəp tirəçəp eliş, ʙu əlvəttə ʙolmajdiƣun iş. şuniꞑ ycyn ʙaş həripni eliş kerək.

A. Ismajil oƣli.

Tilcilirimizniŋ kənpirinsijigə вargan izahati.

Mən 20 nçi jildin вaşlap jəttə sudiki ujqur əmgəkciliri arisida işləp kəldim. Muşu kyngicə til toqruluq meniŋ yzə qaraşlirim вolup kəldi. Mandaq xata qaraşlirimni tyryk jeni ilipвa kəmititiniŋ 4—pilinomi həm ujqur til—imla kənpirinsijsigə qatnaşqandin kejin вildim.

Bunundin kejin xatalirimdin kecip, til—imla məsilisidə kenrək qarap, ujqur tilciliri вilən qolqa—qol tutuşup menişqa vədə вerimən. Ujqur pralitarijatiniŋ mədənijtini tyzəştə вar kycymni sarp qilişqa təjjarmən.

Saвirçan.

„Biz xataliqlar вilən ygynimiz" degən edi—Lenin joldaş. Bu gəpniŋ nə qatarliq toqri ikənligi, unun izah va pəlsəpilirigə toxtulup turmajmən.

Ujqur ədəвi tilini tyzəştə вizdə çiq muzakirilər вoldi. Bunundin kejinmu вoluş mymkyn.

Şu muzakirilərniŋ icidə mənmu вar edim. Mənmu ujqur ədəвi tilini tyzyştə вir munca heqiqətkə jeqin pikirlərni majdanqa taşlidim. Biraq, meniŋ ədəвi til tyzyş toqrusidiki asasi jolumniŋ xata ikənligini вir munca joldaşlar kərsətsimu, mən taki 2—til imla kənpirinsijmigicə əz pikirimdə вolup kəldim.

Ləjkin kyclyk alimlar qatnaşqan вu kənpirinsijisizdin tutqan jolumniŋ sas xata ikənligini cyşəndim. Şunlaşqa avalqi jolumqa pəqətla qarşi dəgidək tizis вilən ciqtim.

Bu joldiki meniŋ asasi xatajim umumi ujqur əmgəkcilirigə ədəвi til tyzəştə tar jolda menişim edi. Mən hazir u joldin kəctim. Bunndin kejin umumi ədəвi til tyzəştə kəp вilən вillə mən.

L. Ənsari.

MUNDƏRIÇISI.